

İslâm Medeniyetinde
DİL İLİMLERİ
Tarih ve Problemler

editör
İsmail Güler

İSAM Yayınları 167
İlmî Araştırmalar Dizisi 72

İSLÂM MEDENİYETİNDE DİL İLİMLERİ
Tarih ve Problemler

editör

İsmail Güler

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 14.02.2014 tarih
ve 2014/03 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

Birinci Basım: Ağustos 2015

ISBN 978-605-4829-25-5

İSAM Yayıncılık Sosyal Hizmetler San. ve Tic.Ltd.Şti.
İcadiye Bağlarbaşı Cad. No. 40 34662 Üsküdar/İstanbul
Tel: (0216) 474 08 50 Faks: (0216) 474 08 74
www.isam.com.tr bilgi@isam.com.tr
Sertifika No. 15734

Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No. 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat 2, 34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Güler, İsmail (ed.)
İslâm medeniyetinde dil ilimleri: tarih ve problemler / İsmail Güler (ed.). -
İstanbul : İSAM Yayınları, 2015.
567 s. ; 24 cm. - (İSAM Yayınları ; 167. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 72)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-605-4829-25-5

6

ARUZ İLMİ

Abdurrahman Özdemir

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Arap edebî eleştirisi geleneğinde şiir; his, hayal, vezin ve kafiye birleşkesinden oluşan bir edebî tür olarak tanımlanır.¹ His ve hayal ortak paydasında düz yazı denilen nesirle buluşabilen bu edebî tür, sayılan diğer iki nitelik -vezin ve kafiye- bağlamında ondan ayrılır. Başka bir deyişle vezin ve kafiye şekli anlamda şiire, şiir kimliğini veren niteliklerdir.

Bu çalışma çerçevesinde ele alınacak aruz ilmi, şiiri, ona özgü bu niteliklerden vezin bağlamında ele alan Arap dil biliminin kadim dallarından biridir.

Bilindiği gibi klasik Arap şiirinin en alt birimi beyitlerdir. Bir beyit normalde iki mısradan oluşur. Beyitlerdeki kısa ve uzun seslerin belirli bir düzen içerisinde oluşturdukları âhenkli birimlere “tefile”, bu tefilelerin oluşturduğu her mısrada birer defa olmak üzere bir beyitte iki defa tekrarlanan âhenk kombinasyonlarına ise “vezin” adı verilir. Beyti oluşturan bu mısralardan ilkinde “sadr”, ikincisine ise “acüz” adı verilir. Sadrın son tefilesi için “aruz”, acüzün son tefilesi

••••••••

1 Şiiri bilgi ve farkındalıkla eşleştiren lugavî çözümlemelerle başlayan tanımlama süreci, yukarıdaki olgunlaşmış formuna VII. (XIII.) asırda ulaşabilmiştir (anılan süreci izlemek için sırasıyla bk. Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II, 337; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şuarâ*, I, 64-69; İbn Tabâtabâ, *İyârü's-şi'r*, s. 9; Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû's-şi'r*, s. 64; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 119-120; Kartâcennî, *Minhâcû'l-bülegâ*, s. 63-64).

içinse “darb” terimleri kullanılır. Her iki mısraa ait diğer tefileler ise “haşv” tabiri ile anılır.²

Yukarıdaki tanımları daha somut hale getirebilmek için aşağıda bir şiir beyti³ üzerinde yapılan biçimsel çözümlemelere yer verilecektir:

BEYİT							
مَرَجْتُ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقْلَةٍ بِدَمِ				أَمِنْ تَذَكُّرٍ حِرَّانٍ بِذِي سَلَمٍ			
2. mısra (acüz)				1. mısra (sadr)			
يَدِي	مِنْ مُقْلَةٍ	عَنْ جَرَى	مَرَجْتُ دَمْعًا	سَلَمِي	رَأَيْتُ بِذِي	كُرْبِي	أَمِنْ تَذَكُّرٍ
فَعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ
4. tefile (darb)	3. tefile (haşv)	2. tefile (haşv)	1. tefile (haşv)	4. tefile (aruz)	3. tefile (haşv)	2. tefile (haşv)	1. tefile (haşv)
VEZİN							

İlk beytin son tefilesi için kullanılan “aruz” terimi aynı zamanda, bahir adı verilen yukarıdakine benzer birbirinden farklı on altı vezinle onlarda görülen hareke, harf ve hece düşmelerini inceleyen bağımsız bir ilmin de adı olmuştur. Bu noktada aruz adıyla bilinen bu ilmin mahiyeti ve sınırlarına ilişkin genel bir bilgi vermek uygun olacaktır.

I. Aruz İlmi, Mahiyeti ve Alanı: Bu başlık altında aruz ilminin tanımı, ortaya çıkışı, bu adı alış sebebi, gayesi, başka bilimlerle ilişkisi ve faydası üzerinde durulacaktır.

A. Tanımı: Birim şiir konumundaki beyitlere ait hareketli veya sâkin her bir hecenin, erbabınca meşru görülen küçük farklılıklar hariç, kendisiyle bire bir denk düştüğü vezinleri tespit, tayin ve tasnif

.....

2 Hâşimî, *Mîzânü’z-zeheb*, s. 8, 21; Atîk, *İlmü’l-arûz*, s. 12, 26-27.

3 Anılan beyit Bûsîrî’nin *el-Kevâkibü’l-dürriyye fî medhi hayri’l-berîyye* unvanlı, *Kasîde-i Bürde* adıyla bilinen meşhur kasidenin ilk beytidir. Basîr bahrinde nazmedilmiş olup, Sezai Karakoç ve Mahmut Kaya tarafından farklı tarzlarda nazmen Türkçe’ye çevrilmiştir. Tarafımızca teklif edilen aşağıdaki çeviri de söz konusu denemelere bir katkı mahiyetinde algılanmalıdır:

Yadına düştü de hatırladın diye mi Zû Selem’deki yârânı

Katıp kardın göz kürenden akan yaşı, damarında dellenen kanı

etmeyi sağlayan klasik Arap dil bilimi zincirinin ileri halkalarından⁴ biridir.

B. Ortaya Çıkışı: Bir ilim dalı olarak icat edilip ortaya konuluşu, sarf ve nahiv gibi diğer dil bilimlerindekine benzer bir serüvene sahiptir. Nasıl ki farklı ırklarla bir arada yaşamının yol açtığı birtakım dil yanlışları, bu konuda hassasiyet taşıyanları mevcut doğruların korunması ve yanlışların düzeltilmesi konusunda harekete geçirerek sarf ve nahiv ilmine vücut vermişse;⁵ II. (VIII.) yüzyıldan itibaren canlanan eğlence hayatının gündeme getirdiği gerek besteye uygun şiir yazma gayreti gerekse yabancı hânendelerin uzun heceyi kısa, kısa heceyi uzun okuması⁶ gibi şiir nazmı ve inşadında görülen başkalaşım da aruz ilminin icadına zemin hazırlamıştır.⁷

Genel olarak şiiri nesirden, daha özelde şiirin iyisini kötüsünden, düzenlisini düzensizinden ayırt edici bir kıstas niteliği taşıyan⁸ bu ilmin kurucusu Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), Kâbe tavafı sırasında daha önce kimsenin sahip olmadığı bir ilmin vaz'ına kendini muvaffak kılması için Allah'a yalvarmış ve bu duasına karşılık aruz ilminin keşfi kendisine nasip olmuştur.

Bir görüşe göre kendisi, bakırcılar arasından geçtiği bir sırada kulağına gelen çekiç seslerindeki âhengin hâfızasında bulunan şiir beyitlerindeki ritimle senkronizasyonunu yakalamış, onların aşağı inip vururken çıkardığı sesleri harekeli, yukarı kalkarken sebep olduğu sessizlik halini ise sakın hecelerle zihninde eşleştirmiştir. Sonrasında tespit ettiği birbirinden farklı ritimleri "فعل" kökünden türettiği ve tefile adı verilen kalıplara dökmüş ve bunların birbiriyle oluşturduğu çeşitli terkipleri on beş kısma ayırarak bahir adını vermiştir. İleriki yıllarda öğrencisi Ahfeş el-Evsat namıyla mâruf Ebü'l-Hasan Saîd b.

.....

4 Taşkoprizâde, lafız ilimleri kapsamında değerlendirdiği aruzu, ilimler sınıflandırmasında mahreç, lûgat, vaz', iştikak, sarf, nahiv, meânî, beyan, bedîin ardından dokuzuncu sıraya koymuştur (bk. *Miftâhu's-saâde*, I, 99-198).

5 İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 368, 369; Nâsîf, *Târîhu'n-nahv*, s. 5-7; Demir, "Mukaddime Adlı Eseri Çerçevesinde İbn Haldûn'un Dil Teorisi", s. 100.

6 İsâ, *el-Arûzü'l-Arabî*, s. 209.

7 Enîs, *Mûsika's-şî'r*, s. 47-48.

8 İbn Cinnî, *Kitâbü'l-Arûz*, s. 59.

Mes'ade (ö. 215/830?) tarafından keşfedilen ilâve bir terkipte ilgili bahirlerin sayısı on altıyı bulmuş ve orada sabitlenmiştir.⁹

Diğer bir görüşe göre ise Halîl b. Ahmed hac yolculuğu sırasında yolu Medine'ye uğramış, orada karşılaştığı bir ihtiyarın çocuğuna (نعم لا - نعم لا لا) kalıplarıyla ritim öğretmesi kendisinin bu ilmi keşfedip sistematize etmesine zemin hazırlamıştır.¹⁰

C. İsimlendirme Sebebi: Ortaya koyduğu ve daha önce benzerine kimsenin vâkıf olmadığı bu ilme Halîl b. Ahmed'in niçin aruz adını verdiğine ilişkin aşağıdaki teoriler dile getirilmiştir:

1. Aruz, "arz" kökünden gelen bir kalıp olup, "eş, benzer" mânasına gelen "nazîr" kelimesinin eş anlamlısıdır. Anılan sözcük Araplar arasında "Bu mesele bunun benzeridir" mânasına gelen "هذه المسألة عروض هذه" deyiminde bu anlamıyla kullanılmaktadır. Bu meydana gerek veznini tespit ve gerekse iyisini kötüsünden ayırt etmek amacıyla şiirin kendisine vurulduğu bir ölçüt olması dolayısıyla bu adı aldığı yorumu yapılmaktadır.¹¹

2. Mekke'nin bir diğer adının da aruz olmasından hareketle, Halîl b. Ahmed'in kurucusu olduğu bu ilme, bir ilim olarak ortaya çıktığı mekâna teberrûken aruz adını verdiği rivayet edilmiştir.¹²

3. Bir başka rivayete göre kurucusu Halîl b. Ahmed'in memleketi Uman'ın bir adının da aruz oluşu, söz konusu ilmin bu adla anılmasına yol açmıştır.¹³

4. "Köşe, bucak ve yön" anlamına gelen "nahiye" kelimesinin eş anlamlısıdır. Nitekim aruz Arap dil bilimi türlerinden biri olduğu için bu adı aldığı yönünde görüşler ileri sürülmüştür.¹⁴

5. Bir anlamının da "dağ yolu, patika, geçit"¹⁵ olmasından hareketle, şiirle dağ arasında bir ilinti kurarak "Nasıl bu patika ve

.....

9 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, II, 244-245.

10 Şevâbîke-Süveylim, *Mu'cemü mustalahâtü'l-arûz*, s. 84; Çetin, "Aruz", s. 426.

11 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 2890; Vâsıl, *Mevsûatü'l-arûz*, s. 4.

12 Nüdehî, *Manzûmetü'd-dürreti'l-arûziyye*, s. 12; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 10; İsâ, *el-Arûzü'l-Arabî*, s. 15; Vâsıl, *Mevsûatü'l-arûz*, s. 4.

13 Salâh, *Dirâse takvîmiyye*, s. 27.

14 İbn Fâris, *Mu'cem*, IV, 275.

15 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 2890;

geçitlerden geçerek dağa ulaşmak güç gerektiriyorsa, şiirde aruzu bulup tespit etmek de aynı ölçüde bir zihin gücüne ihtiyaç duyar” mülâhazası dile getirilmektedir.¹⁶

6. Anlamları arasında “Zor dizginlenir deve” olmasından hareketle, aruz ilminin kavranması zor bir ilim olduğu için bu adı aldığı yönünde görüşler ileri sürülmüştür.¹⁷

7. Bir anlamı da “Evi ayakta tutan orta direk” olmasından yola çıkarak üretilmiş ve ilk mısraın son tefilesi için kullanılmış bulunan “aruz” kavramının şiirin umumuna teşmil edilmesi dolayısıyla oluşmuş bir terim olduğuna ilişkin görüş belirtenler de vardır.¹⁸

Aruz ilminin bu adla anılmasına ilişkin olarak sıralanan yukarıdaki teorilerden ilki, türediği köke anlamca tenasübü ve temsil ettiği ilmin işlevini öne çıkarması açısından, diğerlerine nazaran daha mâkul görünmektedir.¹⁹

Yukarıdakilerden farklı olarak aruz ilminin İslâm’dan önce de bilindiğini ileri süren ve bu görüşünü söz konusu ilmin bu adı alışına dair dile getirilen görüşlerin çokluğu ve birbiriyle alâkasızlığıyla temellendirenler de vardır. Onlara göre Halîl’in yaptığı muhtelif yerlerde parça parça yer alan bilgileri tespit etme, derleyip toplayarak kaleme almaktan ibarettir.²⁰ Söz konusu düşünce kısmen doğru olmakla birlikte hayli iddialı görünmektedir. Zira bir bilimin teşekkülü, olmayanı var etmekle değil, var olan olguları tespit ettikten, aralarındaki ilintileri keşfedip bahse konu disiplinle alâkaları oranında tasnif ve sıralamaya tâbi tuttuktan sonra her biri için kavramlar vazetmek ve böylece ona özgü bir terminoloji inşasıyla gerçekleşir.

D. Gayesi ve Mûsiki ile İlişkisi: Arap şiirini konu edinen bu ilmin gayesi, sahibine, şiiri oluşturan lafızların o şiirin her bir biriminde aynı âhengi oluşturacak şekilde bir araya gelip gelmediği yargısına ulaşacak bir yetkinlik kazandırmak yani şiirin iyisini

•••••

16 Hizâm, “Keşfü’l-gumûz”, s. 12.

17 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, IV, 2890; Hizâm, “Keşfü’l-gumûz”, s. 12.

18 Ali, *el-Mufasssal*, IX, 193.

19 Ya’kûb, *el-Mu‘cemü’l-mufasssal*, s. 337.

20 Ali, *el-Mufasssal*, IX, 196.

kötüsünden ayırt edebilme ehliyeti sağlamaktır.²¹ Buna göre aruz ilmine vâkıf olanın şiir sözlerinden dışa yansıyan ritimleri keşfederek oluşturdukları âhenk terkiibinin hangi vezne denk düştüğünü tespit etmesi beklenir.

Ezcümle kendisinin mûsiki ilmiyle de bağlantısı bulunmaktadır. Çünkü tıpkı aruzda olduğu gibi mûsikide de kelimeler, besteye vücut veren nağmeler çerçevesinde hece birimlerine ayrılırlar. Bu gruplandırmada başlangıç ve bitiş noktaları, kelimelerden çok ezgiler esas alınarak belirlenir. Söz gelimi bir nağme bir sözcüğün son hecesinden başlayıp müteakip kelimenin ortasında bitebilir.²² Aruz kalıplarıyla o kalıpta yazılmış şiirler eşleştirildiğinde de aynı durumla karşı karşıya kalınır. Dolayısıyla aruzun bir tür mûsiki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Lebîd'e ait muallakanın ilk beytini hecelerine ayırıp, inşad edildiği "Kâmil" bahri çerçevesinde denk düştüğü aruz tefileleriyle eşleştirmek, yukarıda söylenenleri biraz daha somut hale getirecektir.

1. Örnek beyit:

بِمَنْى تَأْبَدُ غَوْلُهَا فَرَجَامُهَا ॥ عَفَتِ الدِّيَارُ مَحَلُّهَا فَمَقَامُهَا

2. Aruz imlâsı ile yazılışı:

بِمَنْى تَأْبَدُ - بَدَّ غَوْلُهَا - فَرَجَامُهَا ॥ عَفَتِ دِيَارًا - رُمَحَلُّهَا - فَمَقَامُهَا

3. Hece rumuzlarıyla gösterilişi:

a) Arap aruz remizleri: Aşağıda görüldüğü gibi harekeler için " / ", Sükûnlar içinse " 0 " sembolleri kullanılır.

0//0/// - 0//0/// - 0//0/// ॥ 0//0/// - 0//0/// - 0//0///

b) Türk aruz remizleri: Aşağıda görüldüğü gibi harekeli heceler için " . ", sâkin heceler içinse " _ " sembolleri kullanılır.

॥ _ . _ . . / _ . _ . . / _ . _ . . _ . _ . . / _ . _ . . / _ . _ . .

.....

21 Hakkî, *el-Mufasssal*, s. 10.

22 Atık, *İlmü'l-arûz*, s. 12.

23 Beytin çevirisi:

Yaylak ve kışlaklarından iz kalmadı Mina'daki diyarın,

İçindeki Gavî ve Ricâm, meskeni oldu vahşi hayvanların.

İlgili çeviri için bk. Özdemir, *Lebîd b. Rabia el-Amirî*, s. 213.

4. Hecelere denk düşen aruz tefileleri:

مُتَفَاعِلُنْ - مُتَفَاعِلُنْ - مُتَفَاعِلُنْ || مُتَفَاعِلُنْ - مُتَفَاعِلُنْ - مُتَفَاعِلُنْ

5. Bahir adı: Kâmil

Lebîd'e ait yukarıdaki beyit üzerinde yapılan biçimsel çözümlemelerden hareketle aşağıdaki çıkarımlara ulaşmak mümkündür:

1. Beyitteki kelimeler, telaffuz edilen sesler çerçevesinde hecelerine ayrılır. Dolayısıyla hecelendirmede sadece seslendirilen kelimelere itibar edilir; “ال” gibi yazılıp da okunmayan kelimeler dikkate alınmaz.

2. Şeddeli harfler, ilki sâkin ikincisi harekeli olmak üzere iki ayrı harf biçiminde yazılır.

3. Tenvinler çift hareke olarak değil, kelime sonuna sâkin nûn ilâvesiyle yazılmıştır. Söz gelimi مُتَفَاعِلٌ kelimesi aruz imlasında مُتَفَاعِلُنْ biçiminde yazılır.

4. Tefîle adı verilen hece gruplarından ilki beytin ilk kelimesinin başından ikinci kelimesinin ortasına kadar, ikincisi ikinci kelimenin ortasından üçüncü kelimenin sonuna kadar, üçüncüsü ise dördüncü kelimenin başından sonuna kadar olan kısma denk düşmektedir.²⁴

E. Faydası: Aruz ilmini öğrenmenin, öğrenene aşağıdaki kazanımları temin edeceği düşünülür:²⁵

1. Şiirle nesri birbirinden ayırt edebilme becerisi geliştirir.
2. Şiirin kalitesine ve şairinin nazım yeteneğine ilişkin değerlendirme yapabilecek bir eleştirmenlik formasyonu kazandırır.
3. Vezin konusunda doğruyu yanlıştan ayıracak bir yetkinliğe kavuşturur. Vezni oluşturan tefilelerde görülen başkalaşımların aruz ilmi dairesinde cevaz sınırını bilebilme özelliği temin eder.

4. Bahir adı verilen çeşitli tefîle kombinasyonlarını birbirine karıştırmadan bilme becerisi sağlar.

.....

²⁴ Aruz imlâsına ilişkin geniş bilgi için bk. Atfık, *İlmü'l-arûz*, s. 13-18; Hakkî, *el-Mufasssal*, s. 12-14; İsâ, *el-Arûzü'l-Arabî*, s. 17-19.

²⁵ Aruzun faydalarına ilişkin benzer tespitler için bk. Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 7; Vâsıl, *Mevsûatü'l-arûz*, s. 5.

5. Beyti oluşturan mısraları birbirinden ayırabilme ve ilkinin ikincisine karışmasını engelleme yetkinliğine yol açar.

6. Şiiri doğru okuma ve tahriften koruma becerisi kazandırır.

7. Bilinmeyen kelimeleri aslına uygun doğru bir biçimde okuyabilme becerisi geliştirir.

8. Bir eserde karşılaşılan bir beytin alıntılandığı kasideyi tespit-te yanlış düşmekten korur.

Aruzun mahiyet ve alanına dair verilen bu bilgilerden sonra söz konusu ilmin terminolojik haritasını çıkarmak uygun olacaktır.

II. Aruz Terimleri: Aruz terimleri tanıtılırken parçadan bütüne tümevarımsal bir yöntem izlenecektir. Buna göre sırasıyla hece, tefile, vezin ve bahire ilişkin terimler hakkında bilgi verilecektir.

A. Hece Terimleri: Aruz heceleri sebep, veted ve fâsıla olmak üzere üçe ayrılır.²⁶

1. **Sebeb:** İki harften oluşan hecelerdir. İkiye ayrılır:

1.1. **Hafif Sebeb:** İki harfinden ilki harekeli, ikincisi sâkin olan sebep türüdür.

1.2. **Sakîl Sebeb:** İki harfinin ikisi de harekeli olan sebep türüdür.

2. **Veted:** Üç harften oluşan hecelerdir. İkiye ayrılır:

2.1. **Mecmû' Veted:** Üç harfinin ilk ikisi harekeli, sonuncusu sâkin olan veted türüdür.

2.2. **Mefrûk Veted:** Üç harfi içinde orta harfi sâkin, ilk ve son harfleri harekeli olan veted türüdür.

3. **Fâsıla:** Dört veya beş harften oluşan hecelerdir.

3.1. **Fâsıla Suğrâ:** Sonu sâkin dört harften oluşan hecelerdir.

3.2. **Fâsıla Kübrâ:** Sonu sâkin beş harften oluşan hecelerdir.

.....

26 Hece terimleri için bk. Endelüst, *Arûzü'l-Endelüst*, s. 3-4; Sâib, *Muntazam Kayıtlı Arûz-i Endelüst*, s. 8-9; Hâşimî, *Mîzânü'z-zeheb*, s. 8-9; Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal*, s. 425.

Aruz hecelerine ait terimlerin hepsini karşıladığı düşünülen aşağıdaki cümle, bu ilmi öğretmek için yazılan aruz kitaplarının âdeta vazgeçilmezi olmuştur:

سَمَكَتٌ	جَبِينٌ	ظَهْرٌ	عَلَى	أَرَّ	لَمْ
Fâsıla Kübrâ	Fâsıla Suğrâ	Veted Mefrûk	Veted Mecmû'	Sebeb Sakîl	Sebeb Hafif

B. Birim Kalıp Terimleri: Erbabınca meşru görülen küçük farklılıklar hariç şiirdeki her bir beyitte tekrarlanan âhenk bütünlüklerine vezin, vezni oluşturan âhenkli kalıp birimlerinden her birine ise tefîle adı verildiği daha önce belirtilmişti. Bu başlık altında tefîle türleri hakkında bilgi verilecektir.²⁷

1. Kök Tefîleler: Veted denilen üç harfli hecelerle başlayan tefîlelerdir. Hafif adındaki iki harfli hecelerle başlayan diğer tefîlelerin kendisinden türediği varsayılır.

1.1. فَعُولٌ: Mecmû' veted + hafif sebeb = feû-lün

1.2. مَفَاعِيلُنْ: Mecmû' veted + hafif sebeb + hafif sebeb = mefâ-î-lün

1.3. مَفَاعِلَتُنْ: Mecmû' veted + sakîl sebeb + hafif sebeb = müfâ-ale-tün

Mecmû' veted + fâsıla suğrâ = müfâ-aletün

1.4. فَاعِلَاتُنْ: Mefrûk veted + hafif sebeb + hafif sebeb = fâi-lâ-tün

2. Türev Tefîleler: Hafif tabir olunan iki harfli hecelerle başlayan tefîlelerdir.

2.1. فَاعِلُنْ: Hafif sebeb + mecmû' veted = fâ-ilün

(Feûlün kalıbının tersyüz edilmesi ile oluşturulmuştur)

2.2. فَاعِلَاتُنْ: Hafif sebeb + mecmû' veted + hafif sebeb = fâ-ilâ-tün

(Mefâîlün kalıbının son hecesi öne alınarak oluşturulmuştur)

.....

27 Tefîlelere ilişkin burada tercih edilen bu tasnif tarzı için bk. Hâşimî, *Mîzânü'z-zehab*, s. 8-9; diğer tasnif biçimleri ve yaklaşımlar için ayrıca bk. Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 27-30; Endelüstî, *Arûzü'l-Endelüstî*, s. 3; Sâib, *Muntazam Kayıtlı Arûz-i Endelüstî*, s. 7-8; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 20; Mustafa, *Ehdâ sebîl*, s. 13.

2.3. مُسْتَفْعِلُنْ: Hafif sebep + hafif sebep + mecmû‘ veted = müs-
tef-‘ilün

(Mefâilün kalıbındaki son iki hece öne alınarak oluşturulmuştur)

2.4. مُتَعَاعِلُنْ: Sakıl sebep + hafif sebep + mecmû‘ veted = müte-
fâ-ilün

Fâsıla suğra + mecmû‘ veted = mütefâ-ilün

(Müfâletün kalıbının son iki hecesi öne alınarak oluşturulmuştur)

2.5. مُسْتَفْعِلُنْ: Hafif sebep + mecmû‘ veted + hafif sebep = müs-
tefi-lün

(Fâilâtün kalıbının son hecesi öne alınarak oluşturulmuştur)

2.6. مَفْعُولَاتُ: Hafif sebep + hafif sebep + mecmû‘ veted = mef-
‘û-lâtü

(Fâilâtün kalıbının son iki hecesi öne alınarak oluşturulmuş-
tur).

C. Aruz Kusurları: Vezni oluşturan tef'ileler üzerinde yapılan ve önceki tanımlar sırasında “erbabınca meşru görülen küçük farklılıklar” ifadesiyle kendisinden söz edilen beyit ve şiirdeki umumi âhengi bozmayan küçük değişikliklerdir. İkiye ayrılır:

1. Zihafılar: Sebeb niteliğindeki hecelerin ikinci harfleri üzerinde gerçekleşen hareke ve/veya harf düşmelerine verilen addır. Hareke düşmelerine teskîn veya iskân, harf düşmelerine ise hazif denir. Aruz, darb veya haşiv olarak beyitteki her tef'ilede yapılması câiz olan bu değişiklikler bağlayıcı olmayıp, devamındaki beyitlerde tekrarı zorunlu değildir. Tef'ilelerin iki, dört, beş ve yedinci harflerinin biri veya ikisinde gerçekleştirilen söz konusu değişiklikler, etkiledikleri harflerin sayısına göre ikiye ayrılır:²⁸

1.1. Müfred Zihafılar: Tef'iledeki tek bir harfe yönelik hazif veya teskin girişimidir.

.....

28 Zihafıların tanım ve çeşitleri için bk. İsmâ, *el-'Arûzu'l-Arabî*, s. 25-27; diğer tasnif biçimleri ve yaklaşımlar için ayrıca bk. Endelüst, *Arûzü'l-Endelüst*, s. 4; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 69-70; Sâib, *Muntazam Kayıtlı Arûz-i Endelüst*, s. 9-10; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 14-16; Mustafa, *Ehdâ sebîl*, s. 20-21.

1.1.1. حَيْن: Sâkin ikinci harfin hazfi (habn).

فَاعِلَاتْن ← فَعِلَاتْن

فَاعِلُن ← فَعِلُن

مُسْتَفْعِلُن ← مُتَفَعِّلُن ← مَفَاعِلُن

1.1.2. وَفُس: Harekeli ikinci harfin hazfi (vaks).

مُتَفَاعِلُن ← مُفَاعِلُن ← مَفَاعِلُن

1.1.3. إِضْمَار: Harekeli ikinci harfin teskini (ızmâr).

مُتَفَاعِلُن ← مُتَفَاعِلُن ← مُسْتَفْعِلُن

1.1.4. طَى: Sâkin dördüncü harfin hazfi (tayy).

مُتَعُولَات ← مَفْعَلَات ← فَاعِلَات

مُسْتَفْعِلُن ← مُسْتَعِلُن ← مُفْتَعِّلُن

1.1.5. قَبُض: Sâkin beşinci harfin hazfi (kabz).

مَفَاعِيلُن ← مَفَاعِلُن

فَعُولُن ← فَعُولُ

1.1.6. عَقْل: Harekeli beşinci harfin hazfi (akl).

مُفَاعِلَاتْن ← مُفَاعِلَاتْن ← مَفَاعِلَاتْن

1.1.7. عَضَب: Harekeli beşinci harfin teskini (asb).

مُفَاعِلَاتْن ← مُفَاعِلَاتْن ← مَفَاعِلَاتْن

1.1.8. كَفَّ: Yedinci harfin hazfi (keff).

مُسْتَفْعِلُن ← مُسْتَفْعِلُن

فَاعِلَاتْن ← فَاعِلَاتْن

مَفَاعِيلُن ← مَفَاعِيلُن

مُفَاعِلَاتْن ← مُفَاعِلَاتْن

1.2. **Müzdeviç Zihafılar:** Tef'iledeki iki harfe yönelik hazif veya teskin girişimidir.

1.2.1. حَبْل: Sâkin durumdaki ikinci ve dördüncü harflerin hazfi (habl).

(habn + tayy = habl)

مُتَعُولَات ← مَعَالَات ← فَعِلَات

1.2.2. **تَحْزُلُ**: Harekeli ikinci harfin teskini ile dördüncü harfin hazfi (hazl)

(ızmâr + tayy = hazl)

مُتَفَاعِلُنْ ← مُتَفَعِلُنْ ← مُفْتَعِلُنْ

1.2.3. **شَكَّلُ**: Harekeli ikinci harfin teskini ile yedinci harfin hazfi (şekl).

(ızmâr + keff = şekl)

مُتَفَاعِلُنْ ← مُتَفَعِلُنْ ← مُسْتَفَعِلُنْ

1.2.4. **نَقَصُ**: Harekeli beşinci harfin teskini ile yedinci harfin hazfi (naks).

(asb + keff = naks)

مُفَاعَلَتُنْ ← مُفَاعَلْتُ ← مُفَاعِلُنْ

2. **İlletler**: Aruz ve darbda bulunan tefilelerin sonlarına yapılan ilâve veya eksiltmelere illet denir. İletler zihafıların aksine devamlarındaki beyitleri de bağlayıcı bir niteliktedir. Arttırma ve eksiltme nitelikleri çerçevesinde illetler ikiye ayrılır:²⁹

2.1. **Arttırma illetleri**: Tefile sonlarına yapılan sebep veya harf ilâvesidir.

2.1.1. **تَرْفِيلُ**: Mecmû‘ veted ile biten bir tefilenin sonuna bir hafif sebep ilâve etmektir (terfîl).

مُتَفَاعِلُنْ ← مُتَفَاعِلَتُنْ ← مُتَفَاعِلَاتُنْ

فَاعِلُنْ ← فَاعِلَتُنْ ← فَاعِلَاتُنْ

2.1.2. **تَذْيِيلُ/إِذَالَةٌ**: Mecmû‘ veted ile biten bir tefilenin sonuna sâkin bir harf ilâve etmektir (tezyîl/izâle).

مُسْتَفَعِلُنْ ← مُسْتَفَعِلَتُنْ ← مُسْتَفَعِلَاتُنْ

مُتَفَاعِلُنْ ← مُتَفَاعِلَتُنْ ← مُتَفَاعِلَاتُنْ

فَاعِلُنْ ← فَاعِلَتُنْ ← فَاعِلَاتُنْ

.....

29 İletlerin tanım ve çeşitleri için bk. İsâ, *el-‘Arûzü’l-Arabî*, s. 28-31; diğer tasnif biçimleri ve yaklaşımlar için ayrıca bk. Endelüst, *Arûzü’l-Endelüst*, s. 4-5; Mahallî, *Şifâü’l-galîl*, s. 97-107; Sâib, *Muntazam Kayıtlı Arûz-i Endelüst*, s. 10-12; Hâşimî, *Mizânü’z-zeheb*, s. 17-19; Mustafa, *Ehdâ sebîl*, s. 27-30.

2.1.3. تَسْبِيغ: Hafif sebep ile biten bir tefilenin sonuna sâkin bir harf ilâve etmektir (tesbîğ).

فَاعِلَاتَيْن ← فَاعِلَاتَيْن ← فَاعِلَاتَان

2.2. **Eksiltme illetleri:** Aruz ve darbların sonlarında görülen harf, sebep veya veted eksiltmeleridir.

2.2.1. حَذْف: Tefile sonlarından hafif sebep eksiltmektir (hazf).

مَفَاعِيلُن ← مَفَاعِي ← فَعُولُن

فَاعِلَاتَيْن ← فَاعِلَا ← فَاعِلُن

فَعُولُن ← فَعُو ← فَعِل

2.2.2. قَطْف: Tefile sonlarından hafif sebep eksilterek kalan kısmın son harfini sâkin hale getirmektir (katf).

مُفَاعَلَتَيْن ← مُفَاعَل ← فَعُولُن

2.2.3. قَصْر: Tefile sonlarındaki hafif sebebin son harfini düşürüp öncesini sâkin kılmaktır (kasr).

فَاعِلَاتَيْن ← فَاعِلَات ← فَاعِلَان

فَعُولُن ← فَعُول

2.2.4. قَطْع: Son hece konumundaki mecmû‘ vetedin sâkinini düşürüp öncesine cezim koymaktır (kat’).

مُسْتَفْعِلُن ← مُسْتَفْعِل ← مَفْعُولُن

فَاعِلُن ← فَاعِل ← فَعْلُن

مُتَفَاعِلُن ← مُتَفَاعِل ← فَعِلَاتَيْن

2.2.5. بَتر: Müzdeviç bir illet olup hazif ve kat’ illetlerinin aynı anda bir tefile üzerinde uygulanmasıdır (betr).

فَاعِلَاتَيْن ← فَاعِل ← فَعْلُن

فَعُولُن ← فَع

2.2.6. حَذْذ: Tefile sonlarındaki mecmû‘ vetedi düşürmek (hazez).

مُتَفَاعِلُن ← مُتَفَا ← فَعْلُن

2.2.7. صَلْم: Tefile sonlarındaki mefrûk vetedi düşürmektir (salm).

مَفْعُولَات ← مَفْعُو ← فَعْلُن

2.2.8. **وَقَفَ**: Tef'ile sonlarındaki mefrûk vetedin sonunu sâkinleştirmektedir (vakf).

مَفْعُولَاتٌ ← مَفْعُولَاتٌ ← مَفْعُولَاتٌ

2.2.9. **كُشِفَ/كَشِفَ**: Tef'ile sonlarındaki mefrûk vetedin son harfini düşürmektedir (kesf/keşf).

مَفْعُولَاتٌ ← مَفْعُولَاتٌ ← مَفْعُولَاتٌ

3. **Zihafımsı İletler**: Aruz ve darbda karşılaşılan kimi illetler, illetin tanım çerçevesi dışına taşarak, tef'ile sonlarında yapılmak ve diğer beyitlerdeki muadilleri için bağlayıcı olmak gibi vasıflara sahip olmayan zihafılara benzerler. Söz konusu illetler şu şekilde sıralanabilir:³⁰

3.1. **نَشِيعِثَ**: Tef'ilede ikinci hece olan mecmû' vetedin harekeli ilk iki harfinden birini düşürmektir (teş'is).

فَاعِلُنْ ← فَاَلُنْ ← فَاَعِنْ ← فَعْلُنْ
فَاعِلَاتُنْ ← فَاَعَاتُنْ ← فَاَلَاتُنْ ← مَفْعُولُنْ

3.2. **حَذَفَ**: Tef'ile sonundaki hafif sebebi düşürmektir (hazf)

فَعُولُنْ ← فَعُوْ ← فَعِلْ

3.3. **حَزَمَ**: İlk veya ikinci mısraın başına bir veya birkaç harf eklemektir (hazm)

Söz gelimi Hz. Ali'ye ait

أَشَدُّ حَيَارِيمَكَ لِمَوْتٍ فَإِنَّ الْمَوْتَ لَا قِيَا

beytinde ilk mısraın başına eklenmiş bulunan altı çizili ifade bir hazm örneğidir.

3.4. **حَرَمَ**: Tef'ilede ilk hece olan mecmû' vetedin ilk harfini düşürmektir (harm). Hangi tef'ilede görüldüğüne ya da tek başına mı yoksa başka zihafılarla birlikte mi uygulandığına bakılarak farklı adlar alır.

.....

30 Anılan tip illetlerin tanım ve türleri için bk. Mahallî, *Şifâu'l-galîl*, s. 99-109; Mustafa, *Ehdâ sebîl*, s. 31-36; Hakkî, *el-Mufasssal*, s. 20; Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal*, s. 193, 209, 210, 212, 218, 223, 228, 265-267, 275, 335, 376; Şevâbîke-Süveylîm, *Mu'cemü mustalahâtî'l-arûz*, s. 65, 87, 88, 92, 94, 100, 101, 103, 147, 179-180, 206-207.

3.4.1. فَمَ: “Feûlün” tefîlesinin ilk harfini düşürmektir (selm).

فَعُولٌ ← عُولٌ ← فَعْلٌ

3.4.2. فَرَمَ: “Feûlün” tefîlesinin ilk harfi ve beşinci sâkinini düşürmektir (serm). Selm + asb = serm

فَعُولٌ ← عُولٌ ← فَعْلٌ

3.4.3. حَرَمَ: “Mefâîlün” tefîlesinin ilk harfini düşürmektir (harm)

مَفَاعِيلُنْ ← فَاعِيلُنْ ← مَفْعُولُنْ

3.4.5. شَتَرَ: “Mefâîlün” tefîlesinin ilk harfi ile beşinci sâkinini düşürmektir (şetr).

Harm + kabz = şetr

مَفَاعِيلُنْ ← فَاعِيلُنْ

3.4.6. حَرَبَ: “Mefâîlün” tefîlesinin ilk harfi ile yedinci sâkinini düşürmektir (harb).

Harm + keff = harb

مَفَاعِيلُنْ ← فَاعِيلُنْ ← مَفْعُولُنْ

3.4.7. عَضَبَ: “Müfâaletün” tefîlesinin ilk harfini düşürmektir (adb).

مُفَاعَلَتُنْ ← فَاعَلَتُنْ ← مُفْعَلَتُنْ

3.4.8. قَصَمَ: “Müfâaletün” tefîlesindeki ilk harfi düşürüp beşinci harfi sâkin kılmaktır (kasm).

(Harm + asb = kasm)

مُفَاعَلَتُنْ ← فَاعَلَتُنْ ← مَفْعُولُنْ

3.4.9. عَقَصَ: “Müfâaletün” tefîlesinin ilk harfini düşürüp beşinci harfi sâkin kıldıktan sonra yedinci harfi düşürmektir (kasm).

(Harm + [asb + keff] = aks)

(Harm + naks = aks)

مُفَاعَلَتُنْ ← فَاعَلَتُنْ ← مَفْعُولُنْ

3.4.10. جَمَمَ: “Müfâaletün” tefîlesinin ilk ve harekeli beşinci harfini düşürmektir (cemem).

(Harm + akl = cemem)

مُفَاعَلَتُنْ ← فَاعَلَتُنْ ← فَاعِلُنْ

D. Vezin Terimleri: Şiirin anlam bütünlüğüne sahip her bir satırına beyit denildiği yukarıda ifade edilmişti. Bir şiiri oluşturan beyitlerden her biri ile diğerleri arasında zorunlu bir ritim ve son harf uyumu mevcuttur. Zorunlu nitelikteki bu ritmik uyuma “vezin” adı verilir. Vezinler, kendilerini oluşturan ve tefile adı verilen âhenkli birimlerin tamamını içerip içermedikleri açısından dörde ayrılır:³¹

1. Tam: Teorik olarak tanımlandığı bütün tefileleri içeren vezinlerdir.

2. Meczû’: İlk ve ikinci mısramın son tefileleri düşürülmüş vezinlerdir.

3. Maştûr: Tefilelerinin yarısı düşürülmüş tek mısralık vezinlerdir.

4. Menhûk: Tefilelerinin üçte ikisi düşürülmüş tek mısralık vezinlerdir.

Söz gelimi her bir mısrada üç olmak üzere bir beyitte altı defa tekrarlanan “müstefilün” kalıbından oluşan “recez” bahrinin yukarıda ifade edilen terimler çerçevesinde yansıyan görünimleri şöyledir:

1. Tam Recez:

Müstefilün - müstefilün - müstefilün müstefilün - müstefilün - müstefilün

2. Meczû’ Recez:

Müstefilün - müstefilün müstefilün - müstefilün

3. Maştûr Recez:

Müstefilün - müstefilün - müstefilün

4. Menhûk Recez:

Müstefilün - müstefilün

E. Aruz Bahirleri: Aruz ilminin kurucusu Halil b. Ahmed, tefilelerde birbirinden farklı on beş sıralanış tespit etmiş ve bunlara

.....

31 Kaynaklarda beyitler çerçevesinde yapılan bu tasnif, bu çalışmada vezinler ekseninde gerçekleştirilmiştir. İlgili terminoloji ve tasnif için bk. Ya’kûb, *el-Mu’cemü’l-mufasssal*, s. 170, 173, 175, 179-180; Şevâbike-Süveylim, *Mu’cemü mustalahâti’l-arûz*, s. 48, 249-250, 267-268, 286-287.

bahir adını vermiştir. Aynı veya benzer tef'ilelerden oluşmaları çerçevesinde onları daire adını verdiği beş ana grup içerisine yerleştirmiş, kendisinden sonra gelen öğrencisi Ahfeş el-Evsat'ın son daireye yaptığı bir ilâveyle bahir sayısı on altıya çıkmış ve günümüze kadar bu şekilde gelmiştir.³² Şimdi bu daireler ve içerdikleri bahirleri birlikte görelim:

1. Daire: Üç bahirden oluşur.

1.1. طویل: Tavîl, birinci dairenin ilk bahridir.³³

Teori: Dairedeki biçimi, “feûlün mefâilün” tef'ile çiftinin bir mısra da iki, bir beyitte dört defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض
تَامَّة	سَالِمَة	تَامَّة	سَالِمَة	تَامَّة	سَالِمَة	تَامَّة	سَالِمَة

Pratik: Bir aruz ve iki darbı vardır.

Tavîl 1. aruz / 1. darb

فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض
تَامَّة	مَقْبُوضَة	تَامَّة	مَقْبُوضَة	تَامَّة	مَقْبُوضَة	تَامَّة	مَقْبُوضَة

.....
32 Halîl b. Ahmed'in oluşturduğu aruz daireleri matematiksel bir formülasyon olup kimi zaman pratik karşılıktan yoksundur. Dolayısıyla bir bahrin, bağlı bulunduğu daire içerisindeki biçimi teorik olup aruzu için “tâmme sâlime”; darbı içinse “tâm sâlim” terimleri kullanılır. İlgili bahir, pratikte tef'ilelerden biri veya birkaçının eksik olması halinde “tâmme/tâm” yerine “meczûe/meczû, maştûra/maştûr, menhûke/menhûk” terimlerinden uygun olanıyla; mısra sonlarındaki tef'ilelerde zihaf ve/veya illet görülmesi halindeyse “sâlime/sâlim” yerine ilgili zihaf veya illeti yansıtır bir sıfatla anılır.

33 Tavîl bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 22-30; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 70-73; Endelüsf, *Arûzü'l-Endelüsf*, s. 5; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 215-219; İbnü'd-Demâmînf, *el-Uyûnû'l-gâmime*, s. 137-148; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 30-35; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 28-38.

Tavîl 1. aruz / 2. darb

فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض
تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة

Tavîl 1. aruz / 3. darb

فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض
تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة	تَامَ مَقْبُوضَة

1.2. مَدِيد: Medîd, birinci dairenin ikinci bahridir.³⁴

Teori: Dairedeki biçimi, “fâilâtün fâilün” tefîle çiftinin bir mısradaki iki, bir beyitte dört defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض
تَامَ سَالِمَة	تَامَ سَالِمَة	تَامَ سَالِمَة	تَامَ سَالِمَة	تَامَ سَالِمَة	تَامَ سَالِمَة	تَامَ سَالِمَة	تَامَ سَالِمَة

Pratik: Üç aruz ve altı darbı vardır.

Medîd 1. aruz / 1. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض	حَشُو	عَرُوض
مَجْزُوءَة	سَالِمَة	مَجْزُوءَة	سَالِمَة	مَجْزُوءَة	سَالِمَة	مَجْزُوءَة	سَالِمَة

.....
³⁴ Medîd bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 31-38; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 74-78; Endelüsî, *Arûzû'l-Endelüsî*, s. 5-6; Mahallî, *Şifâû'l-galîl*, s. 220-225; İbnü'd-Demâmîni, *el-Uyûnû'l-gâmîze*, s. 149-154; Hâşimî, *Mizânû'z-zeheb*, s. 36-41; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 39-45.

Medîd 2. aruz / 1. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ
			عَرُوض	صَرَبْ	
مَجْرُوءَة	مَحْذُوفَة	مَجْرُوء		مَقْصُور	

Medîd 2. aruz / 2. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ
			عَرُوض	صَرَبْ	
مَجْرُوءَة	مَحْذُوفَة	مَجْرُوء		مَحْذُوف	

Medîd 2. aruz / 3. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَعْلُنْ
			عَرُوض	صَرَبْ	
مَجْرُوءَة	مَحْذُوفَة	مَجْرُوء		أَبْتَر	

Medîd 3. aruz / 1. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَعْلُنْ
			عَرُوض	صَرَبْ	
مَجْرُوءَة	مَحْذُوفَة	مَجْرُوء		مَحْذُوف مَخْبُون	

Medîd 3. aruz / 2. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَعْلُنْ
			عَرُوض	صَرَبْ	
مَجْرُوءَة	مَحْذُوفَة	مَجْرُوء		أَبْتَر	

1.3. Basîṭ: Basîṭ, birinci dairenin üçüncü bahridir.³⁵

Teori: Dairedeki biçimi, “müstef'ilün fâilün” tefile çiftinin bir mısradaki iki, bir beyitte dört defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ
حَشَو	عَرَوْض	حَشَو	عَرَوْض	حَشَو	عَرَوْض
تَامَ سَالِمَ		تَامَ سَالِمَ		تَامَ سَالِمَ	

Pratik: Üç aruz ve altı darbı vardır.

Basîṭ 1. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ
حَشَو	عَرَوْض	حَشَو	عَرَوْض	حَشَو	عَرَوْض
تَامَ مَخْبُونِ		تَامَ مَخْبُونِ		تَامَ مَخْبُونِ	

Basîṭ 1. aruz / 2. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ
حَشَو	عَرَوْض	حَشَو	عَرَوْض	حَشَو	عَرَوْض
تَامَ مَقْطُوعِ		تَامَ مَقْطُوعِ		تَامَ مَقْطُوعِ	

Basîṭ 2. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلَانْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلَانْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلَانْ	فَاعِلُنْ
حَشَو	عَرَوْض	حَشَو	عَرَوْض	حَشَو	عَرَوْض
مَجْرُوءَ مَذَالِ		مَجْرُوءَ مَذَالِ		مَجْرُوءَ مَذَالِ	

.....
 35 Basîṭ bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfi*, s. 39-50; Zemahşerî, *el-Kistâs*, s. 79-83; Endelüsî, *Arûzü'l-Endelüsî*, s. 6; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 226-233; İbnü'd-Demâminî, *el-Uyûnü'l-gâmîze*, s. 155-161; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 42-48; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 46-53.

Basît 2. aruz / 2. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
صَرْب			عَرُوض		
مَجْزُوءَ سَالِر			مَجْزُوءَ سَالِمَة		

Basît 2. aruz / 3. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
صَرْب			عَرُوض		
مَجْزُوءَ مَقْطُوع			مَجْزُوءَ سَالِمَة		

Basît 3. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
صَرْب			عَرُوض		
مَجْزُوءَ مَقْطُوع			مَجْزُوءَ مَقْطُوعَة		

2. Daire: İki bahirden oluşur.

2.1. وَافِر: Vâfir, ikinci dairenin ilk bahridir.³⁶

Teori: Dairedeki biçimi, “müfâ‘aletün” tefîlesinin bir mısradan üç, bir beyitte altı defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nite-likteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ
صَرْب			عَرُوض		
تَام سَالِر			تَامَة سَالِمَة		

.....

36 Vâfir bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfi*, s. 51-57; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 84-87; Endelüsî, *Arûzü'l-Endelüsî*, s. 6; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 201-207; İbnü'd-Demâminî, *el-Uyûnü'l-gâmise*, s. 162-169; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 49-54; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 54-58.

Pratik: İki aruz ve bir darbı vardır.

Vâfir 1. aruz / 1. darb

مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	فَعُولُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	فَعُولُنْ
عَرُوض	صَرْب	تَامَ مَقْطُوف	تَامَ مَقْطُوفَة	

Vâfir 2. aruz / 1. darb

مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	
عَرُوض	صَرْب	مَجْرُوءَة سَالِمَة	مَجْرُوء سَالِئ	

Vâfir 2. aruz / 2. darb

مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	
عَرُوض	صَرْب	مَجْرُوءَة سَالِمَة	مَجْرُوء مَعْصُوب	

2.2. كَامِل: Kâmil, ikinci dairenin ikinci bahridir.³⁷

Teori: Dairedeki biçimi, “mütefâ‘ilün” tefilesinin bir mısradaki üç, bir beyitte altı defa tekrarlanmasından ibarettir. İlk aruzun ilk darbı itibariyle aynen pratiğe yansımıştır.

مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ
عَرُوض	صَرْب	تَامَ سَالِئ	تَامَ سَالِمَة	

Pratik: Üç aruz ve dokuz darbı vardır.

.....
³⁷ Kâmil bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 58-72; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 88-94; Endelüsî, *Arûzü'l-Endelüsî*, s. 6-7; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 207-215; İbnü'd-Demâmîni, *el-Uyünü'l-gâmiye*, s. 170-176; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 55-62; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 59-66.

Kâmil 3. aruz / 2. darb

مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ
صَرْب	عَرُوض		
مَجْرُوءَ مَذَال	مَجْرُوءَ سَالِمَة		

Kâmil 3. aruz / 3. darb

مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ
صَرْب	عَرُوض		
مَجْرُوءَ سَالِم	مَجْرُوءَ سَالِمَة		

Kâmil 3. aruz / 4. darb

مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ
فَعْلَاتُنْ	صَرْب	عَرُوض	
مَجْرُوءَ مَقْطُوع	مَجْرُوءَ سَالِمَة		

3. Daire: Üç bahirden oluşur.

3.1. هَزَج: Hezec, üçüncü dairenin ilk bahridir.³⁸

Teori: Dairedeki biçimi, “mefâilün” tefîlesinin bir mısradaki üç, bir beyitte altı defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ
صَرْب	عَرُوض				
تَامَ سَالِم	تَامَة سَالِمَة				

Pratik: Bir aruz ve iki darbu vardır.

Hezec 1. aruz / 1. darb

.....
 38 Hezec bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 73-76; Zemahşerî, *el-Kistâs*, s. 95-97; Endelüsî, *Arûzü'l-Endelüsî*, s. 7; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 184-188; İbnü'd-Demâmîni, *el-Uyûnü'l-gâmise*, s. 177-181; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 62-64; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 67-70.

مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ
صَرْبْ		عَرُوضْ	
مَجْرُوءَ سَالِمِ		مَجْرُوءَ سَالِمَةِ	

Hezec 1. aruz / 2. darb

مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ
صَرْبْ		عَرُوضْ	
مَجْرُوءَ مَحْدُوفْ		مَجْرُوءَ سَالِمَةِ	

3.2. رَجَز: Recez, üçüncü dairenin ikinci bahridir.³⁹

Teori: Dairedeki biçimi, “müstef'ilün” tef'ilesinin bir mısradan üç, bir beyitte altı defa tekrarlanmasından ibarettir. Birinci aruzun ilk darbı itibariyle aynen pratiğe yansımıştır.

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
صَرْبْ			عَرُوضْ		
تَامَ سَالِمِ			تَامَةِ سَالِمَةِ		

Pratik: Dört aruz ve beş darbı vardır.

Recez 1. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
صَرْبْ			عَرُوضْ		
تَامَ سَالِمِ			تَامَةِ سَالِمَةِ		

Recez 1. aruz / 2. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
صَرْبْ			عَرُوضْ		
تَامَ مَقْطُوعْ			تَامَةِ سَالِمَةِ		

39 Recez bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 77-82; Zemahşerî, *el-Kistâs*, s. 98-102; Endelüstî, *Arüzü'l-Endelüstî*, s. 7; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 189-193; İbnü'd-Demâmîni, *el-Uyûnû'l-gâmise*, s. 182-189; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 65-68; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 71-78.

Recez 2. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
صَرَبْ		عَرُوضْ	
مَجْرُوءَ سَالِمَ		مَجْرُوءَ سَالِمَ	

Recez 3. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
عَرُوضْ / صَرَبْ		
مَشْطُورَ سَالِمَ / مَشْطُورَ سَالِمَ		

Recez 4. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
عَرُوضْ / صَرَبْ	
مَنْهُوكَ سَالِمَ / مَنْهُوكَ سَالِمَ	

3.3. رَمَل: Remel, üçüncü dairenin üçüncü bahridir.⁴⁰

Teori: Dairedeki biçimi, “fâilâtün” tefilesinin bir mısradaki üç, bir beyitte altı defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرَبْ			عَرُوضْ		
تَامَ سَالِمَ			تَامَ سَالِمَ		

.....
 40 Remel bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfi*, s. 83-94; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 103-106; Endelüstî, *Arûzü'l-Endelüstî*, s. 7-8; Mahallî, *Şifâü'l-galil*, s. 193-200; İbnü'd-Demâmîni, *el-Uyûnü'l-gâmize*, s. 190-193; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 69-73; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 79-85.

Pratik: Dört aruz ve beş darbı vardır.

Remel 1. aruz / 1. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرْبُ			عَرُوضُ		
تَامَ سَالِمٌ			تَامَةٌ مَحْذُوفَةٌ		

Remel 1. aruz / 2. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرْبُ			عَرُوضُ		
تَامَ مَقْصُورٌ			تَامَةٌ مَحْذُوفَةٌ		

Remel 1. aruz / 3. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرْبُ			عَرُوضُ		
تَامَ مَحْذُوفٌ			تَامَةٌ مَحْذُوفَةٌ		

Remel 2. aruz / 1. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرْبُ			عَرُوضُ		
مَجْرُوءٌ مُسَبَّغٌ			مَجْرُوءَةٌ سَالِمَةٌ		

Remel 2. aruz / 2. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرْبُ			عَرُوضُ		
مَجْرُوءٌ سَالِمٌ			مَجْرُوءَةٌ سَالِمَةٌ		

Remel 2. aruz / 3. darb

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرْبُ			عَرُوضُ		
مَجْرُوءٌ مَحْذُوفٌ			مَجْرُوءَةٌ سَالِمَةٌ		

4. Daire: Altı bahirden oluşur.

4.1. سریع: Serî‘, dördüncü dairenin ilk bahridir.⁴¹

Teori: Dairedeki biçimi, “müstefilün müstefilün mef’ûlâtü” tef’île üçlüsünün, bir beyitte iki defa tekrarlanması ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ
عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض
تَامَ سَالِمَ	تَامَ سَالِمَ	تَامَ سَالِمَ	تَامَ سَالِمَ	تَامَ سَالِمَ	تَامَ سَالِمَ

Pratik: Dört aruz ve altı darbı vardır.

Serî‘ 1. aruz / 1. darb

مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ
عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض
تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ

Serî‘ 1. aruz / 2. darb

مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ
عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض
تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ

Serî‘ 1. aruz / 3. darb

مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ	مُستَفْعِلُنْ
عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض	عَرُوض
تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَطْوِيَّةٌ مَكْسُوفَةٌ

.....
 41 Serî‘ bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 95-102; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 107-111; Endelüsî, *Arüzü'l-Endelüsî*, s. 8; Mahallî, *Şifâü'l-galil*, s. 240-246; İbnü'd-Demâmîni, *el-Uyünü'l-gâmise*, s. 194-199; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 74-77; Atîk, *İlmü'l-arüz*, s. 86-91.

Serî‘ 2. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَعِلُنْ
عَرُوض	صَرْب	
تَامَةٌ مَحْبُولَةٌ مَكْسُوفَةٌ	تَامَ مَحْبُولٌ مَكْسُوفٌ	

Serî‘ 3. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَانْ
	عَرُوض/صَرْب	
	مَشْطُورَةٌ مَوْقُوفَةٌ/ مَشْطُورٌ مَوْقُوفٌ	

Serî‘ 4. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولُنْ
	عَرُوض/صَرْب	
	مَشْطُورَةٌ مَكْسُوفَةٌ/ مَشْطُورٌ مَوْقُوفٌ	

4.2. مُنْسَرِيح: Münserih, dördüncü dairenin ikinci bahridir.⁴²

Teori: Dairedeki biçimi, “müstefîlün mef’ûlâtü müstefîlün” tef’ile üçlüsünün, bir beyitte iki defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ
صَرْب			عَرُوض		
تَامَسَالِم			تَامَةٌ سَالِمَةٌ		

••••••••••
 42 Münserih bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfi*, s. 103-108; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 112-114; Endelüsî, *Arûzü'l-Endelüsî*, s. 8; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 247-253; İbnü'd-Demâminî, *el-Uyûnü'l-gâmise*, s. 200-203; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 78-80; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 92-97.

Pratik: Üç aruz ve üç darbı vardır.

Münserih 1. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُفْتَعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُفْتَعِلُنْ
		عَرُوض			صَرَب
		تَامَّة مَطْوِيَّة			تَام مَطْوِي

Münserih 2. aruz / 2. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَانْ
	عَرُوض / صَرَب
	مَنْهُوَكَة مَوْقُوفَة / مَنْهُوَك مَوْقُوف

Münserih 3. aruz / 3. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولُنْ
	عَرُوض / صَرَب
	مَنْهُوَكَة مَكْسُوفَة / مَنْهُوَك مَكْسُوف

4.3. حَفِيف: Hafif, dördüncü dairenin üçüncü bahridir.⁴³

Teori: Dairedeki biçimi, “fâilâtün müstefîlün fâilâtün” tefîle üçlüsünün, bir beyitte iki defa tekrarlanmasından ibarettir. Birinci aruzun ilk darbı itibariyle pratiğe aynen yansımıştır.

فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ
		عَرُوض		صَرَب
		تَامَّة سَالِمَة		تَام سَالِر

43 Hafif bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfî*, s. 109-116; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 115-118; Endelüsî, *Arûzü'l-Endelüsî*, s. 8-9; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 253-259; İbnü'd-Demâminî, *el-Uyûnü'l-gâmise*, s. 204-206; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 81-84; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 98-104.

Pratik: Üç aruz ve beş darbı vardır.

Hafif 1. aruz / 1. darb

فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ
	صَرْبُ			عَرُوضُ	
	تَامَ سَالِمٌ			تَامَةٌ سَالِمَةٌ	

Hafif 1. aruz / 2. darb

فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ
	صَرْبُ			عَرُوضُ	
	تَامَ مَحْذُوفٌ			تَامَةٌ سَالِمَةٌ	

Hafif 2. aruz / 1. darb

فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ
	صَرْبُ			عَرُوضُ	
	تَامَ مَحْذُوفٌ			تَامَةٌ مَحْذُوفَةٌ	

Hafif 3. aruz / 1. darb

فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ
	صَرْبُ			عَرُوضُ	
	مَجْرُوءٌ سَالِمٌ			مَجْرُوءَةٌ سَالِمَةٌ	

Hafif 3. aruz / 2. darb

فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَعُولُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعُنْ
	صَرْبُ			صَرْبُ	
	مَجْرُوءَةٌ سَالِمَةٌ			مَجْرُوءٌ مَخْبُونٌ مَقْطُوعٌ	

4.4. مُضَارِع: Muzâri, dördüncü dairenin dördüncü bahridir.⁴⁴

Teori: Dairedeki biçimi, “mefâilün fâilâtün mefâilün” tef'ile üçlüsünün, bir beyitte iki defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

مَفَاعِيلُنْ	فَاعٍ لَاتِنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَاعٍ لَاتِنْ	مَفَاعِيلُنْ
صَرَبْ			عَرُوضْ		
تَامَ سَالِرْ			تَامَّةَ سَالِمَةٍ		

Pratik: Bir aruz ve bir darbı vardır.

Muzâri 1. aruz / 1. darb

مَفَاعِيلُنْ	فَاعٍ لَاتِنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَاعٍ لَاتِنْ
عَرُوضْ		صَرَبْ	
مَجْرُوءَةٌ سَالِمَةٍ		مَجْرُوءَ سَالِرْ	

4.5. مُقْتَضَب: Muktedab, dördüncü dairenin beşinci bahridir.⁴⁵

Teori: Dairedeki biçimi, “mefâilün fâilâtün mefâilün” tef'ile üçlüsünün, bir beyitte iki defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

مَفْعُولَاتْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتْ
عَرُوضْ		صَرَبْ	
تَامَّةَ سَالِمَةٍ		تَامَ سَالِرْ	

.....
⁴⁴ Muzâri bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrizî, *el-Kâfi*, s. 117-119; Zemahşerî, *el-Kistâs*, s. 119-120; Endelüsî, *Arüzü'l-Endelüst*, s. 9; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 233-235; İbnü'd-Demâmîni, *el-Uyünü'l-gâmize*, s. 207-209; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 85-86; Atîk, *İlmü'l-arüz*, s. 105-108.

⁴⁵ Muktedab bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrizî, *el-Kâfi*, s. 120-121; Zemahşerî, *el-Kistâs*, s. 121; Endelüsî, *Arüzü'l-Endelüst*, s. 9; Mahallî, *Şifâü'l-galîl*, s. 236-237; İbnü'd-Demâmîni, *el-Uyünü'l-gâmize*, s. 210-211; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 87-88; Atîk, *İlmü'l-arüz*, s. 109-114.

Pratik: Bir aruz ve bir darbı vardır.

Muktedab 1. aruz / 1. darb

مُفْتَعِلُنْ	مَفْعَلَاتُ (فَاعِلَاتُ)	مُفْتَعِلُنْ	مَفْعَلَاتُ (فَاعِلَاتُ)
صَرَبْ	حشو	عَرُوضْ	حشو
مَجْرُوءَ مَطْوَى	مطوى	مَجْرُوءَ مَطْوِيَّةَ	مطوى

4.6. مُجْتَتَّ: Müctes, dördüncü dairenin beşinci bahridir.⁴⁶

Teori: Dairedeki biçimi, “mefâîlün fâilâtün mefâîlün” tef'ile üçlüsünün, bir beyitte iki defa tekrarlanmasından ibarettir. Tam sâlim nitelikteki bu forma pratikte hiç rastlanmamıştır.

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرَبْ	عَرُوضْ		
تَامَ سَالِرْ	تَامَّةَ سَالِمَةٍ		

Pratik: Bir aruz ve bir darbı vardır.

Müctes 1. aruz / 1. darb

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ
صَرَبْ	عَرُوضْ		
مَجْرُوءَ سَالِرْ	مَجْرُوءَةَ سَالِمَةٍ		

5. **Daire:** İki bahirden oluşur.

5.1. مُتَقَارِبْ: Mütেকârib, beşinci dairenin ilk bahridir. Yaygın adı bu olmakla birlikte “mütেকâreb” adıyla da anılmıştır.⁴⁷

••••••••

46 Müctes bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfi*, s. 122-128; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 122-123; Endelüst, *Arûzü'l-Endelüst*, s. 9; Mahallî, *Şifâu'l-galîl*, s. 237-239; İbnü'd-Demâminî, *el-Uyûnü'l-gâmise*, s. 212-214; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 89-90; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 115-120.

47 Mütেকârib bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kâfi*, s. 129-136; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 124-127; Endelüst, *Arûzü'l-Endelüst*, s. 9-10; Mahallî, *Şifâu'l-galîl*, s. 173-180; İbnü'd-Demâminî, *el-Uyûnü'l-gâmise*, s. 215-217; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 91-94; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 121-126.

Teori: Dairedeki biçimi, “feülün” tefilesinin bir mısradaki dört, bir beyitte sekiz defa tekrarlanmasından ibarettir. Birinci aruzun ilk darbu itibariyle pratiğe aynen yansımıştır.

فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ
تَامَّة سَالِمَة	تَام سَالِم	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ

Pratik: İki aruz ve altı darbu vardır.

Mütakārib 1. aruz / 1. darbu

فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ
تَامَّة سَالِمَة	تَام سَالِم	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ

Mütakārib 1. aruz / 2. darbu

فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ
تَامَّة سَالِمَة	تَام مَقْصُور	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ

Mütakārib 1. aruz / 3. darbu

فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ
تَامَّة سَالِمَة	تَام مَحْذُوف	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ

Mütakārib 1. aruz / 4. darbu

فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ
تَامَّة سَالِمَة	تَام أَبْتَر	حَشَوْ	صَرَبْ	حَشَوْ	عَرُوضْ	حَشَوْ	صَرَبْ

Mütekārib 2. aruz / 1. darb

فَعْلٌ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعْلٌ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
صَرَبْ	حَشَوْ	حَشَوْ	عَرَوْضْ	حَشَوْ	حَشَوْ
مَجْزُوءَ مَحْدُوفٍ			مَجْزُوءَ مَحْدُوفَةٍ		

Mütekārib 2. aruz / 2. darb

فَعْلٌ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعْلٌ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
صَرَبْ	حَشَوْ	حَشَوْ	عَرَوْضْ	حَشَوْ	حَشَوْ
مَجْزُوءَ أَبْتَرٍ			مَجْزُوءَ مَحْدُوفَةٍ		

5.2. مُتَدَارَك: Mütedārek, beşinci dairenin ikinci bahridir. Yaygın adı bu olmakla birlikte “mütēdārik” adıyla da anılmıştır.⁴⁸

Teori: Dairedeki biçimi, “fāilün” tefîlesinin bir mısradaki dört, bir beyitte sekiz defa tekrarlanmasından ibarettir.

فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ
صَرَبْ	حَشَوْ	حَشَوْ	عَرَوْضْ	حَشَوْ	حَشَوْ	حَشَوْ	حَشَوْ
تَامَ سَالِرٍ			تَامَةً سَالِمَةً				

Pratik: Tercih edilen görüş bu bahrin bir aruz ve bir darbı olduğu ve bu haliyle bire bir pratiğe yansıdığı yönündedir. Kendisinin bu mevcut formu yanında meczû nitelikte bir aruzu ile o aruza bağlı üç darbının daha bulunduğu yönünde fazla taraftar bulmamış şâz görüşler de mevcuttur.

Mütēdārek 1. aruz / 1. darb

فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ
صَرَبْ	حَشَوْ	حَشَوْ	عَرَوْضْ	حَشَوْ	حَشَوْ	حَشَوْ	حَشَوْ
تَامَ سَالِرٍ			تَامَةً سَالِمَةً				

.....
48 Mütedārek bahrine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Tebrîzî, *el-Kāfi*, s. 138-140; Zemahşerî, *el-Kıstâs*, s. 128-130; Endelüsî, *Arûzü'l-Endelüsî*, s. 10; Mahallî, *Şifâü'l-galil*, s. 181-183; Hâşimî, *Mizânü'z-zeheb*, s. 95-98; Atîk, *İlmü'l-arûz*, s. 127-130.

Mütedârek 2. aruz / 1. darb

فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	صَرْب	مَجْرُوءَ سَالِمَ	مَجْرُوءَ سَالِمَ

Mütedârek 2. aruz / 2. darb

فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	صَرْب	مَجْرُوءَ سَالِمَ	مَجْرُوءَ سَالِمَ

Mütedârek 2. aruz / 3. darb

فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ
حَشُو	عَرُوض	حَشُو	صَرْب	مَجْرُوءَ سَالِمَ	مَجْرُوءَ سَالِمَ

III. Aruzda Yenilik Arayışları

Aruz ilminin ortaya çıkışı, olmayan bir şeyin icadı biçiminde değil, en eski şiir örneklerinde dahi var olan bir âhenk düzeneğinin tespit edilerek sistematik bir izah formuna kavuşturulması yoluyla olmuştur. Bir ilim olarak gün yüzüne çıkmasının motivasyonu, var olan bu âhengi şu ya da bu şekilde zedelediği düşünülen yeni tarzlara karşı mevcudu koruma gayretidir.

İslâmî fetihlerle birlikte başka etnik unsurlarla iç içe yaşamaya başlayan Araplar, bunun bir sonucu olarak dil ve kültür etkileşiminin tarafı olmuşlar, söz varlıklarına dahil olan yeni kelimeler yanında, onları bir araya getirerek oluşturulan cümle yapılarında da esastan sapmalar baş göstermiştir. Bu cümleden olarak dili bozulmaktan muhafaza hassasiyeti nahiv ilminin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁴⁹

49 İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 368, 369; Nâsîf, *Târîhu'n-nahv*, s. 5-7; Demir, "Mukaddime Adlı Eseri Çerçevesinde İbn Haldûn'un Dil Teorisi", s. 100.

Dil etkileşimi nasıl ki yeni kelimeler ve kural dışı kullanımlara yol açmış ve buna tepki olarak nahiv ilmi doğmuşsa, kültür etkileşimleri de yeni alışkanlıklar, yabancı müzik ve müzisyenler ve onların okuyuş hatalarıyla dışa yansımış, besteye elverişli ve yabancı hânendelerce hatasız okunabilecek nitelikte yeni şiir tipleri yaratmıştır. Giriş kısmında da değinildiği gibi aruz ilminin ortaya çıkış sebebi, dil ve sanat hassasiyeti taşıyanların, bozulma ve tefessüh olarak niteledikleri bu farklı yönelişlere karşı sahil şiir yapısını muhafaza edecek usul ve esasları belirleyip bir kural haline getirme çabasıdır.⁵⁰

Arap şiirinde ilk yenilik hareketinin mümessili Selm el-Hâsir (ö. 186/802) ile aruz ilminin kurucusu Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) aynı zaman diliminde yaşadığı düşünülürse, aruz ilminin doğuşuna ilişkin yukarıda savunulan tezin pek de temelsiz bir iddia olmadığı görülür.

Tarihî süreç içerisinde aruz ilminde görülen değişiklikler kapsamında kendilerine atıf yapılacak olan Selm el-Hâsir ve Ebû'l-Atâhiye (ö. 211/826) gibi isimler, aruz ilminin doğuşundan sonra meydana gelmiş bir farklılaşmanın değil, bir ilim dalı olarak zuhurunu tetikleyen yenilik arayışlarının ilk temsilcileridirler. Bir başka deyişle söz konusu kişiler, konuları, metodolojisi ve kanunları tebellür etmiş bir bilim dalının çizdiği sınırları ihlâlden ziyade, henüz bir bilim dalı hüviyetine kavuşmamış yerleşik bir geleneğin hilâfına bir tarz benimsemişlerdir.

Aşağıda, geçmişten günümüze Arap aruzunda ortaya çıkan yenilik arayışları tarihî seyir içerisinde ele alınacaktır.

A. Klasik Dönem

Başlangıçtan Napolyon'un Mısır'ı işgal ettiği 1798'e kadarki süreçte Arap aruzunda görülen geleneksel kalıpları zorlama ve yeni vezinler oluşturma çabaları bu başlık altında incelenecek, bireysel arayışlardan başlayarak kurumsallaşmaya evriliş süreci üzerinde durulacaktır.

1. Bireysel Arayışlar

Aruzda yenilik arayışlarının I. (VII.) asırda başladığı söylene de yaygın bir hal alışı ve sanatsal bir fenomen olarak hissedilişi II. (VIII.) asırda gerçekleşmiştir. Söz konusu yeniliğin mümessilleri Selm

.....

⁵⁰ Enis, *Mûsika's-şi'r*, s. 47-48; Îsâ, *el-Arûzü'l-Arabî*, s. 209.

el-Hâsir, Yahyâ b. Müneccim (ö. 300/912) ve Ebü'l-Atâhiye'dir. Söz gelimi Selm el-Hâsir'in, Mûsâ el-Hâdî'yi (ö. 170/787) övme sadedinde nazmettiği aşağıdaki şiir, her biri "müstef'ilün" vezninde birbiriyle kafiyeli kısa mısralardan oluşmaktadır:⁵¹

مُوسَى الْمَطَرُ	Bir yağmur misali cömerttir Mûsâ
غَيْثٌ بَكَرُ	Şafak ile başlar döner sağnağa
ثُمَّ انْهَمَرُ	Yağar bardaktan boşanırcasına
أَلْوَى الْمَرَرُ	Acılığı dürüp de eyler ilga.
كَرَّ اعْتَسَرُ	Düştü de kendisi nice zorluğa
ثُمَّ ائْتَسَرُ	Felâh bulup kurtuldu daha sonra;
وَكَمْ قَدَرُ	Kâh kısıt gelince kısmaya sıra
ثُمَّ عَقَرُ	Hayvanlar kesti ikram için sonra
عَدْلُ السَّيَرُ	Dengeli ve âdil yaşantısında
بَاقِي الْأَكْرُ	Eserler bırakır hep arkasında
خَيْرٌ وَشَرُ	İyi kötü olsun da her nasılsa
نَفْعٌ وَضَرُ	Faydalı zararlı her ne ki varsa
خَيْرُ الْبَشَرُ	İnsanlık içerisinde en âlâ
فَرَعٌ مُضَرُ	Mudar'a mensup şerefli bir âza
بَدْرٌ بَدْرُ	Ayın on dördü parlayan semada
وَالْمُفْتَخَرُ	İftihar vesilesi aynı zamanda
لَمَنْ عَبْرُ	Geçmişteki ecdadı meyanında.

Aruz ilminin terimlerinden bahsedilirken, recez bahrinin en kısaltılmış biçimi "menhûk recez" in, iki adet "müstef'ilün" tefilesinden müteşekkil tek mısralık veznin adı olduğu belirtilmişti. Oysa burada görülen, onun dahi yarısı kadar olan ve daha önce hiç rastlanmadık kısalıkta dizelerden oluşan nevzuhur bir vezindir.

III. (IX.) asrın başlarında vefat eden Ebü'l-Atâhiye de aruzda yenilik peşinde koşan şairlerdendir. Kendisi, daha sonra

.....

51 İsâ, *el-Arüzü'l-Arabî*, s. 209-210.

“midakku'l-kassâr” (çamaşırcı tokacı) adı verilen “fâilâtü fâilün” tef'ile çiftinin bir beyitte iki defa tekrarından ibaret yeni bir vezinle şiir nazmetmeye başladı. Onun bu vezni keşfine dair nakledilen anekdot, Halîl'in aruz ilmini buluşuna ilişkin aktarılanlara çok benzemektedir. Kendisi çamaşır yıkayan birinin yanında tokacın iniş ve kalkış ritmini bu vezinle eşleştirmiş ve aşağıdaki beyitleri inşad etmiştir:⁵²

لَمَسُونِ دَايِرَا تَ يَدْرُنْ صَرْفَهَا

Ölümün gökte alıcı kuşları var
Döner durur dalmak için fırsat kollar

هَنْ يَنْتَقِينَنَا وَاحِدًا فَوَاحِدًا

Seçerler bizlerden sırası geleni
Tek tek giydirirler eğnine kefeni

Anılan yenilik arayışlarının devam eden asırdaki mümessillerinden biri de Rezîn el-Arûzî'dir (ö. 247/861). Kendisi de aruzda geleneği terkederek daha önce görülmemiş vezinlerde şiirler nazmetmiştir. Hasan b. Sehl'i (ö. 236/851) övmek için söylediği şu iki beyit gerek her beyitte farklılık arzeden vezni⁵³ gerekse herhangi bir kafiye düzenine bağlılık gözetmeyişi yönünden oldukça yenilikçi bir tarzın ürünüdür.⁵⁴

قَرَّبُوا جَمَالَ هُمُ لِرَجِيلٍ غُدُوَّةَ أَحَبَّتِكَ الْأَقْرَبُونَ

Gitmek için yanaştırdılar develerini binit taşına
Sabah erken en yakın dostların, sana ziyade âşına

خَلَّفُوكُمْ ثُمَّ مَضَوْا مُدْلِجِينَ مُنْفَرِدًا بِهَيْكٍ مَا وَدَّعُوكَ

Çıktılar yola, sizi geride bırakıp şafak sökmeden
Gaminla baş başa yalnız, veda etmeden sana birden.

Örneklerde görüldüğü üzere, şiir nazmında yeni vezin ve tarz arayışları çeşitli gerekçelerle gündeme gelmeye başlamış, bu arayışlar

•••••

52 İbn Kuteybe, *eş-Si'r ve's-şuarâ*, II, 791.

53 Birinci beyit: “Fâilün mefâilün fâilâtün-fâilün müfâaletün fâilâtün”

İkinci beyit: “Fâilâtün müfteilün fâilâtün-müfteilün müfâaletün fâilâtün”

54 İsâ, *el-Arûzü'l-Arabî*, s. 212.

yeni vezinlerin kullanımına kapı aralamıştır. Aşağıda, yeni ihdas edilen vezinlere temas edilecektir.

2. Yeni Vezinler

Şiir nazmındaki yenilikler, yukarıda görülen bireysel arayışların ardından yavaş yavaş kurumsallaşma eğilimi göstermeye başlamış, kullanım dışı (mühmel) sayıldığı için Halîl b. Ahmed tarafından aruz daireleri içine alınmamış yeni tefîle terkipleri mevcut bahirler yanında kendine uygulama alanı bulmaya başlamıştır. Sözü edilen yeni bahirler şunlardır:

2.1. Müstatîl: Tavîl bahrinin tersyüz edilmiş biçimidir. “مَفَاعِيلُنْ” tefîle çiftinin bir mısra da iki, bir beyitte dört defa tekrarından ibarettir.⁵⁵

Örnek:

لَقَدْ أَبَدْتُ سُلَيْمَى عَدَاةَ الْجَزَعِ وَجْهًا كَبَدْرِ التَّمِّ حُسْنًا وَضَوْءِ الشَّمْسِ نُورًا

Sabra takat kalmamışken sabah gösterdi cemalin Selmacı

Aynı on dördü kadar güzel, ışığı güneş gibi aydınlık

2.2. Mümted: Medîd bahrinin teorik formunun tersyüz edilmiş biçimidir. “فَاعِلُنْ فَاعِلَاتُنْ” tefîle çiftinin bir mısra da iki, bir beyitte dört defa tekrarından ibarettir.⁵⁶

صَادَ قَلْبِي غَزَالَ أَحْوَرُ ذُو دَلَالٍ كَلَّمَا زِدْتُ حُبًّا زَادَ مِنِّي نَفُورًا

Avladı gönlümü benim, gözleri hûri nazlı bir ceylan

Kaçış hızlanır artsa iştiyakım ona her ne zaman

2.3. Mütteid: Müctes bahrinin dairedeki teorik halinin aruz ve darbının mısra başlarına alınmış biçimidir. “فَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ مُسْتَفْعِلُنْ” tefîle dizisinin, bir beyitte iki defa tekrarından ibarettir.⁵⁷

•••••

55 Ya'küb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal*, s. 137-138; Şevâbike-Süveylim, *Mu'cemü mustalahâti'l-arûz*, s. 264.

56 Ya'küb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal*, s. 146; Şevâbike-Süveylim, *Mu'cemü mustalahâti'l-arûz*, s. 282.

57 Ya'küb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal*, s. 116; Şevâbike-Süveylim, *Mu'cemü mustalahâti'l-arûz*, s. 233.

مَا لِسَلَىٰ فِي الْبَرَايَا مِنْ مُشْبِهٍ لَا وَلَا الْبَدْرُ الْمُنِيرُ الْمُسْتَكْمِلُ

Mevcut değil yaratılmışlar içinde Selma'nın eşi menendi

Hiçbir şey hatta ayın on dördü dahi olamaz onun dengi

2.4. Mütevâfir: Kâmil bahrinin ikinci aruz birinci bahrinin tersyüz edilmiş biçimidir. Tek fark kâmildeki “فَعْلُنْ” yerini “فَاعِلُنْ” tefile-sinin almasıdır. “فَاعِلُنْ مُتَقَاعِلُنْ مُتَقَاعِلُنْ” veya “فَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ” tef ile dizisinin, bir beyitte iki defa tekrarından ibarettir.⁵⁸

مَا وَقُوفُكَ بِالرَّكَائِبِ فِي الطَّلَلِ مَا سَوَّالِكَ عَنْ حَبِيبِكَ قَدْ رَحَلُ

Bineklerle gelerek kalıntı başlarında duruşun nedendir

Bırakıp da gitmiş sevgiliyi arayıp da soruşun nedendir

2.5. Münserid: Muzâri bahrinin dairedaki teorik halinin aruz ve darbının mısra başlarına alınmış biçimidir. “فَاعِلَاتُنْ مُتَقَاعِلَاتُنْ مُتَقَاعِلَاتُنْ” tef ile dizisinin, bir beyitte iki defa tekrarından ibarettir.⁵⁹

لَقَدْ نَادَيْتُ أَقْوَامًا حِينَ جَاؤُوا وَمَا يَالسَّمْعِ مِنْ وَفَرٍ لَوْ أَجَابُوا

Geldiklerinde muhatap alıp seslendim kavimlere

Kulaklarında ağırlık yok, karşılık verseler keşke

2.6. Muttarid: Münserid bahrinin aruz ve darbının mısra başlarına alınmış biçimidir. “فَاعِلَاتُنْ مُتَقَاعِلَاتُنْ مُتَقَاعِلَاتُنْ” tef ile dizisinin, bir beyitte iki defa tekrarından ibarettir.⁶⁰

مَنْ مُجِيرِي مِنَ الْأَشْجَانِ وَالْكَرْبِ مَنْ مُزِيلِي مِنَ الْإِبْعَادِ بِالْقُرْبِ

Kim kurtaracak beni bunca gamdan, kederden, âhuzardan

Kim yakınlaştırdı iflâh edecek beni mahrumiyetten yârdan

.....

58 Şevâbîke–Süveylim, *Mu‘cemü mustalahâti’l-arûz*, s. 244; “فَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ” biçimindeki farklı versiyonları için ayrıca bk. Ya‘küb, *el-Mu‘cemü’l-mufasssal*, s. 146.

59 Ya‘küb, *el-Mu‘cemü’l-mufasssal*, s. 151; Şevâbîke–Süveylim, *Mu‘cemü mustalahâti’l-arûz*, s. 285.

60 Ya‘küb, *el-Mu‘cemü’l-mufasssal*, s. 142; Şevâbîke–Süveylim, *Mu‘cemü mustalahâti’l-arûz*, s. 272.

Diğer taraftan ortaya çıkan farklı şiir tarzları İslâm coğrafyasının çeşitli birimlerinde kendisine giderek artan sayıda taraftar bulmuş, sonraki dönemlerde kimi tarzlar kimi yöreler ve/veya toplum kesimleriyle özdeşleşerek kurumsal bir kimlik kazanmıştır.

3. Yeni Şiir Formları

Yukarıda değinildiği gibi İslâm coğrafyası genişledikçe ortaya çıkan farklı unsurların ortak bir mekânı paylaşma keyfiyeti onların birbirlerinden etkilenmeleri sonucunu doğurmuş, bu etkileşim her yöreye özgü yeni tarzların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Söz konusu yeni toplum yapıları şiirin kaside ve recezlerden oluşan klasik formlarını bir kenara bırakarak kendilerine mahsus yeni formlarla his, hayal ve tecrübelerini ifade etmeye başlamışlardır. Kurumsallaşma olarak nitelenebilecek bu yenilik yedi farklı tarzdan oluşur.

3.1. Müveşşah: Endülüs'te ortaya çıkan bir formdur. Vezin ve kafiyece birbiriyle uyumlu bir veya birkaç cüzden oluşan altı “kufül” ile bunların aralarına serpiştirilmiş her birine simt denen birkaç dizelik beş devirden oluşur. İlk kufül “matla” veya “lâzime” son kufül “harce” adıyla anılır. Kufüllerin her bir cüzüne ise “gusun” adı verilir.⁶¹ Kafiye düzeni şu şekildedir:

ب _____	إ _____
	ج _____
	ج _____
	ج _____
ب _____	إ _____
	د _____
	د _____
	د _____
	.
	.
	.
ب _____	إ _____

.....

61 Müveşşahlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ya'küb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal*, s. 434-439; Şevâbike-Süveylim, *Mu'cemü mustalahâti'l-arûz*, s. 291-299; Düzgün, *İbn 'Arabî'nin Muvaşşahaları*, s. 1-149; Koçak, “Endülüs Müveşşahaları”, s. 111-118.

En bilinen müveşşah örneklerinden biri İbn Zühr el-İşbîlî'ye (ö. 557/1162) ait olup matlai ve devamındaki beyit şu şekildedir.

أَيُّهَا السَّاقِي إِلَيْكَ الْمُشْتَكَى قَدْ دَعَوْنَاكَ وَإِنْ لَمْ تَسْمَعْ
وَنَدِيمِ هُمْتُ فِي غُرَّتِهِ
وَبُشْرِبِ رَاحٍ مِنْ رَاحَتِهِ
كَلَّمَا اسْتَيْقَظَ مِنْ سَكْرَتِهِ
جَذَبَ الزِّقَّ إِلَيْهِ وَاتَّكَى وَسَقَانِي أَرْبَعًا فِي أَرْبَعٍ⁶²

Klasik şiir yapısından hayli farklı olan bu yeni tarz için belirli bir vezin yoktur. Şairler, düşünce ve hislerini aktarmaya hangisini elverişli buldularsa müveşşahlarını o vezinde yazmışlardır. Söz gelimi yukarıdaki müveşşah, vezin bakımından “remel” bahrinin versiyonlarından biri olan “fâilâtün fâilâtün fâilün - fâilâtün fâilâtün fâilün” vezninde söylenmekle birlikte devirdeki üç mısradaki görüldüğü maştur biçimi yerleşik aruz bilgisinin hiçbir versiyonunda yoktur.

3.2. Zecel: Tıpkı müveşşah gibi Endülüs'te ortaya çıkmıştır. Ondandır ayrıldığı tarafı fasih dilde ısrarlı olmayıp, avama ait kelime ve söyleyişlere açık oluşudur. Bu tarz şiirin mücidi olarak İbn Kuzmân'ın (ö. 555/1160) adı geçer. Aşağıdaki dizeler anılan şaire ait zecellerden biridir:⁶³

Âşığım, beni kocamış bulana inat أَنَا عَاشِقٌ لَغِيْظٍ مِنْ فَنْدٍ
Devrimin aşığıyım عَاشِقٌ زَمَانِي
Korkmayız âşık olmaktan birine لَسْ نَخَافُ فِي عَشْقِ أَحَدٍ

.....

62 Ey sâkî, sanadır bunca sitem ve şikâyet
Duymasın da sanadır bizden sesleniş ve davet

Nice nedim var meftun oldum güzelliğine
Elinden içmekle dolu kadehler yine yine
Ne zaman ayılıp sarhoşluktan gelse kendine

Çekti testiği önüne alıp yaslandı geriye
Sunup bana içirdi dörder dörder biteviye.

63 Zecel hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal*, s. 250-254; Şevâbîke-Süveylim, *Mu'cemü mustalahâtî'l-arûz*, s. 132-133; Toprak, “Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış”, 173-174.

Bedenimi eritti aşk sararttı benzimi	قد رَدَّنِي العشق ناحل أصفر
Bak da gör nasıl da değiştirdi rengimi	انظر ترى لوني أش أتغير
Sonrasında derim ona hitaben ey esmer	لقد نقلها بعد يا الأسمر
Sanma esvabımın içinde bir ten gezer	أما ثيابي فلس فيها جسد
Göremezsın beni o yüzden zâhir	لس تكن تراني
Âh u enînim olmasa eğer	لولا ما نأ بعد
Vallahi âşık bir adamım ben	والله لأنى رجلا عاشق
Doğruluğuma şahittir beden dilim	وحالى يشهد بأنى صادق
Sonra bu zecelde üstünüm hem delilim.	وثم أنا فى ذا الزجل فايق

Yukarıdaki zecel incelendiğinde kendisinin belirli bir vezin ve kafiye düzenine bağlı olmadığı ve nispeten serbest sayılabilecek bir tarzda yazılmış bir şiir olduğu görülür. Ayrıca onun nazmında sarf, nahiv vb. kurallara uyma zorunluluğu hissedilmediği gibi “aş” gibi bazı mahallî kullanımlara yer vermekten de kaçınılmamıştır.

3.3. Kâne Kân: Hikâye, masal ve menkıbe türü anlatıları nazmen ifade için Bağdat’ta geliştirilmiş bir şiir tarzıdır. Adını “Bir varmış bir yokmuş” mânasına gelen Arapça “كان يا ما كان” ifadesinden almıştır. Nazmında herhangi bir kafiyeyle bağlılık zorunlu olmayıp kimi zaman günlük konuşma dilinde olduğu gibi kelime sonlarına cezim konduğu da olur. Vezni ise müctes ve meczû recez bileşkesinden oluşur. Bir başka deyişle ilk mısraı “müstef’ilün fâilâtün”, ikinci mısraı ise “müstef’ilün müstef’ilün” tefile çiftinden müteşekkildir.⁶⁴ Bilinen örneklerinden biri de aşağıdaki şiirdir:

Kalk ey günahkâr el aç Allah’ma yalvar	قُمْ يَا مُقْصِرٌ تَصْرَعْ
Bir varmış bir yokmuş demeden sana insanlar	قَبْلَ أَنْ يَقُولُوا كُنْ وَكَانَ
Hayır için yüzer seyir halindeki gemiler	لِلْبَيْرِ تَجْرِى الْجَوَارِى
Denizin üstünde sanki dağlar gibiler.	فِي الْبُحْرِ كَالْأَعْلَامِ

64 Kâne kân hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ya’kûb, *el-Mu‘cemûl’-mufasssal*, s. 382-383; Şevâbîke-Süveylîm, *Mu‘cemû mustalahâtî’l-arûz*, s. 227.

Şiire bakıldığında “مَقْصَرٌ” kelimesinin sonunda olması gereken harekenin hazfedilerek yerine cezim konduğu, “أَنْ” lafzının başındaki hemzenin vasıl hemzesi kabul edilerek okunmadığı ve ilk “كَ”nin ortasındaki elif harfinin düşürüldüğü görülür. Fasih dile aykırı bu kullanımlar dışında beyit sonlarına “müstefilün” yerine “müstefilân” tefilesine denk düşen son hecesi uzun kelimeler getirilerek “tezyîl” yapılmıştır.

3.4. Kûmâ: Adını Bağdat halkının birbirlerini sahura kaldırmada kullandıkları “قُومًا نُسَجِّرُ قُومًا” (Kalkın sahur yapalım kalkın) tabirinden almıştır. Bu şiir türünün ilk örnekleri VI. (XII.) yüzyılda Bağdat’ta ortaya çıkmış, oradan İslâm coğrafyasının diğer bölgelerine yayılmıştır. Klasik aruz vezinlerinden farklı olarak “müstefilün fi’lân” veya “müstefilün fâilân” tefile çiftinin bir beyitte iki defa tekrarlanmasıyla nazmedilir.⁶⁵ İbn Ebû Nokta’ya (ö. 629/1232) isnat edilen aşağıdaki şiir “kûmâ” örneklerinden biridir.

Ey efendilerin efendisi
Cömertlik âdetindir senin

يَا سَيِّدَ السَّادَاتِ لَكَ بِالْكَرَمِ عَادَاتُ

Ebû Nokta’nın oğluyum ben,
Çok yaşa Ebû Yâmât sen.

أَنَا ابْنُ أَبِي نُقْطَاءَ تَعِشْ أَبُو يَمَاطَ

Şiire bakıldığında konuşma dilinde olduğu gibi birçok kelimelerin son harekesinin telaffuz edilmediği ve geleneksel kalıpların dışında halk ağzıyla yeni bir şiir tarzı ortaya konulduğu görülür.

3.5. Dübeyt: İlki Farsça ikincisi Arapça iki kelimeden oluşan birleşik isim formunda bir terimdir. “İki beyit” anlamına gelir. Kendi içinde kafiyeli ikişer beyitlik kıtalardan oluşan bir şiir tarzıdır. Geç dönem meşrik şairleri tarafından ihdas edilip şöhret bulmuştur. Her bir mısraındaki tefile dizisi “müstefiletün müstefilün müfteilün” veya “fa’lün feilün müstefilün müfteilün” ya da “fa’lün mütefâilün feülün feilün” biçimindedir.⁶⁶

.....

65 Kûmâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ya’kûb, *el-Mu’cemû’l-mufasssal*, s. 379-380; Şevâbike-Süveylim, *Mu’cemû mustalahâtî’l-arûz*, s. 220-221.

66 Dübeyt hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ya’kûb, *el-Mu’cemû’l-mufasssal*, s. 240-241; Şevâbike-Süveylim, *Mu’cemû mustalahâtî’l-arûz*, s. 114-116.

Bana rahat yok hayatta savaşmazsam
eğer

لَا رَاحَةَ لِي فِي الْعَيْشِ إِلَّا أَغْزُو

Kılıcım şevkle atılır, haz alarak cenge
girer

سَيْفِي طَرَبًا إِلَى الطَّلَى يَهْتَزُّ

İzzet olur hâsıl, küfür ehli oldu mu
zîrûzeber

فِي ذَلِّ ذَوَى الْكُفْرِ يَكُونُ الْعِرُّ

Acziyettir güç, yoksa eğer indinde
cihada yer.

وَالْقُدْرَةُ فِي غَيْرِ الْجِهَادِ عَجْزُ

İmâd el-İsfahânî'ye (ö. 597/1201) ait yukarıdaki epik şiir,⁶⁷ tipik bir “dübeyt” örneğidir. Tek fark son cüzün “müstefîlün” tefîle-sinin matvî hali “müfteilün” yerine maktû‘ hali “mef’ûlün” kalıbının geçerek, veznin “müstefîletün müstefîlün mef’ûlün” biçiminde teşekkül etmesidir.

3.6. Silsile: Yapısı bakımından “dübeyt” ile özdeşlik gösteren bu şiir türü şu noktalarda ondan ayrılır: 1. Başka dillerden Arapça'ya geçmiş lafızların kullanımı, 2. Kelime sonları sâkin kılınarak yazı diline bağlılık gösterilmemesi, 3. Her bir mısramın “fa'lün fâilâtün müstefîlün fâilâtün” veznine denk düşecek bir âhenk bütünlüğü yansıtması, 4. Üçüncü mısraı hariç diğer mısralarının ortak kafiyeyle sahip oluşu.⁶⁸

Dolaşıp akmakla kalmadı gözlerindeki
büyü damarda

السَّحَرُ بِعَيْنَيْكَ مَا تَحَرَّكَ أَوْ جَالَ

Düşürdü beni öyle bir aşka, tir tir eder
durmaz bir kararda

إِلَّا مَا رَمَانِي مِنَ الْعَرَامِ بِالْأَوْجَالَ

Ey dal boylu ki yetişmiş ihsan dolu
bahçelerde bağlarda

يَا قَامَةً غُضِنٍ نَشَأَ بِرَوْضَةِ إِحْسَانٍ

Esti mi meltem eğilip salınır ılgıt ılgıt
esen o tatlı rüzgârda

أَيَّانَ هَفَّتْ نَسَمَةُ الدَّلَالِ بِهِ مَالٍ

.....

67 İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kasr*, X, 42 - 43; <http://www.alqaseda.com/vb/showthread.php?t=17066> (19. 07. 2013).

68 Silsile hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufasssal*, s. 271-272; Şevâbike-Süveylim, *Mu'cemü mustalahâtî'l-arûz*, s. 142.

Bir örneği yukarıda paylaşılan bu yeni şiir tarzı fazla taraftar bulmamış, literatürde yer tutacak bir kullanım sıklığına kavuşamamıştır. Vezni incelendiğinde onun hafif bahrinin önüne “fa’lün” tefilesinin getirilmesiyle oluşturulduğu görülür.

3.7. Mevâliyyâ: Abbâsîler’in bir dönemine vezir ailesi olarak damgasını vuran Bermekî ailesinin iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra yaşadıkları mağduriyet kendilerinin himaye ettiği zümreler nezdinde büyük bir acıya yol açmış, hissettikleri bu acıyı dillendirdikleri yeni tarz şiirlerinde “يَا مَوَالِيَّ” (ey efendilerim) tabiri kullanıldığı için bu adı almıştır. Form olarak silsileyi andırır. Tıpkı onun gibi dil bilgisi kurallarına bağlı kalma zorunluluğu olmaksızın nazmedilir. Form olarak yeni olmasına karşın vezin olarak klasiğe bağlı kalınarak basît bahrinde icra edilir.⁶⁹

Söyle ey vatan, nerde yeryüzünün
hâkimleri, hani yiğitler

يَا دَارَ أَيْنَ مُلُوكُ الْأَرْضِ؟ أَيْنَ الْفُرُسُ؟

Hani nerede mızrak ve kalkanlarıyla
onu koruyan mücahitler

أَيْنَ الَّذِينَ حَمَوْهَا بِالْقَنَا وَالرُّسُ؟

Metrûk toprakların altında çürümüş
bulursun dedi onları yer

قَالَتْ تَرَاهُمْ رَمَّ بَيْنَ الْأَرَاضِ الدُّرُسُ

Şakıdıktan sonra susmak, dilleri lâl
olmak kaçınılmaz kader.

سُكُوتٌ بَعْدَ الْفَصَاحَةِ أَلَسِنَتُهُمْ خُرُسُ

Bu tarzın yukarıdaki örneğinin vezni incelendiğinde, belirtildiği gibi, onun basît bahrinde icra edildiği yalnız son tefilesinin “fâilün” yerine kendisinin “maktû” biçimi “fi’lân” kalıbının kullanıldığı görülür.

B. Modern Dönem

Napolyon’un 1798 yılında Mısır’ı işgaliyle başlayıp hâlihazırda devam eden süreç Arap edebiyat tarihçilerince modern dönem adıyla anılır. Fransızlar’ın başlattığı kalkınma ve yenilik hamleleri, işgali sonlandırmak üzere İstanbul’dan gönderilen ve kırk yılı aşkın süre kısmen özerk bir statüde Mısır’ı tek adam olarak yöneten Vali Mehmed Ali Paşa tarafından artan bir ivmeyle sürdürülmüştür. Söz

•••••

69 Mevâliyyâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ya’kûb, *el-Mu’cemû’l-mufasssal*, s. 431-433; Şevâbîke–Süveylim, *Mu’cemû mustalahâtî’l-arûz*, s. 288-290.

konusu kalkınma ve yenilik hamlelerinden eğitim öğretim ve kültür alanı da büyük ölçüde etkilenmiş, şiir de dahil olmak üzere bütün edebî türlerde üslup, şekil ve muhteva açısından esaslı değişimler görülmüştür.⁷⁰

Bu dönemde şiir, geçmişi yeniden ihya çabalarından onu bütününüyle terk arasında geniş çaplı bir savruluşa konu olmuştur. Geçmişten tevarüs edilen vezin ve formları maksadı ifadeye engel görmek şöyle dursun, şairlik kalitesini onlarla ölçen anlayış bir yandan varlığını korumaya çalışırken, geleneksel aruz kalıpları ve kafiye'nin his, heyecan ve düşünceleri muhataba iletmede şairin manevra alanını kısıtladığı görüşü daha bir ağırlık kazanmaya başlamıştır.⁷¹

Modern dönem itibariyle uçlara savrulan şiir anlayışları üç ana damarda tecessüm ederek ekolleşmişlerdir:

1. Neo-Klasik Ekol: “Medresetü'l-ihyâ ve'l-ba's” (yaşatma ve diriltme ekolü) veya “el-Medresetü'l-ittibâiyye” (bağlılık ekolü) adıyla da anılır. XVII. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan bu akım, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Arap edebiyatında tesirlerini göstermeye başlamıştır. Öncülüğünü Mahmûd Sâmî el-Bârûdî'nin yaptığı bu akımın takipçileri olarak Mısır'da İbrâhim el-Yâzicî, Ahmed Şevkî, Hâfız İbrâhim, Ahmed Muharrem, Abdülmuttalib ve Ali el-Cârim; Irak'ta Ma'rûf er-Rusâfî; Lübnan'da Beşâre el-Hûrî'den söz edilebilir.⁷²

2. Romantik Ekol: “el-Medresetü'l-ibtidâiyye” (yenilikçi ekol) adıyla da anılır. XVIII. yüzyılda Almanya'da ortaya çıkmış ve oradan bütün Avrupa'ya yayılmıştır. XX. yüzyılın başlarından itibaren Arap edebiyatında görülmeye başlamıştır. Öncülüğünü Halîl Mutrân'ın yaptığı bu akım Arap coğrafyası içinde ve dışında önemli şairlerce temsil edilmiştir.⁷³

2.1. İç Romantik Ekol: Arap vatamı içinde neşvünemâ bulan bu ekol iki dergi çerçevesinde tecessüm etmiştir:

2.1.1. Divan Grubu: Öncüsü Abbas Mahmûd Akkâd olup takipçileri Abdurrahman Şükrî ve İbrâhim Abdülkâdir el-Mâzînî'dir.

.....

70 Zeyyât, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, s. 415-419; Heddâre, *Dirâsât*, s. 15-18.

71 Îsâ, *el-Arâzü'l-Arabî*, s. 235.

72 Abdüssafâ, “eş-Şî'rü'l-Arabî”, s. 11-12.

73 Romantik ekol ve alt başlıkları için bk. Abdüssafâ, “eş-Şî'rü'l-Arabî”, s. 12-15.

2.1.2. Apollo Grubu: Ahmed Zekî Ebû Şâdî'nin öncülük ettiği bu hareketin takipçileri Mısır'da İbrâhim Nâcî, Ali Mahmûd Tâhâ, Muhammed Hasan İsmâîl ve Muhammed el-Hemşerî; Sudan'da Yûsuf Beşîr; Tunus'ta Ebû'l-Kâsım eş-Şabbî ve Yemen'de Ahmed eş-Şa'bî'dir.

2.2. Dış Romantik Ekol: Lübnan ve civarından Amerika kıtasına göç eden Araplar'ın edebî faaliyetleri neticesi doğmuş olup "medresetü'l-mehcer" (göçmen ekolü) adıyla anılmıştır. "Edebü'l-mehcer" (göçmen edebiyatı) denilen bu ekol, Amerika kıtasının güneyinde ve kuzeyinde birçok şair tarafından temsil edilmiştir.

2.2.1. Kuzey Mehcer: Kuzey Amerika'daki göçmen Araplar, kurdukları "er-Râbitatü'l-kalemiyye" (kalem birliği) adındaki edebî platform aracılığıyla seslerini duyurmaya, bu çerçevede edebî ürünlerini sergilemeye çalışmışlardır. Söz konusu grubun en tanınmış şairleri Cibrân Halîl Cibrân, Mîhâil Nuayme, İliyyâ Ebû Mâzî ve Nesîb Arîza'dır.

2.2.2. Güney Mehcer: Güney Amerika'daki göçmen Araplar da kuzeydekilere benzer şekilde, "el-Usbetü'l-Endelüsiyye" (Endülüs grubu) adında edebî bir cemiyet kurarak seslerini duyurmaya, bu çerçevede edebî ürünlerini sergilemeye çalışmışlardır. Anılan grubun tanınmış şairleri ise Reşîd Selîm el-Hûrî, Şefîk el-Ma'lûf ve İlyas Ferhat'tır.

3. Realist Ekol: "Yeni ekol, özgür insan ekolü, serbest insan ekolü" adlarıyla da bilinir. II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle revaçtan düşen romantizmin yerini almıştır. Öncülüğünü II. Dünya Savaşı sonrası realizme yönelen geçmişin romantizm mensuplarının yaptığı bu ekolün takipçileri Mısır'da Salâh Abdüssabûr ve Ahmed Abdülmu'tî Hicâzî; Filistin'de Fedvâ Tûkân ve Selmâ el-Hadrâ; Lübnan'da Halîl Hâvî, Yûsuf el-Hâl ve Ali Ahmed Saîd'dir.⁷⁴

Anılanlar içerisinde geçmişi yeniden diriltme misyonuyla yola çıkan neo-klasik ekol şiirde doğal olarak geçmişin formatına bağlı kalarak aruz veznini kullanmıştır. Romantik ekole mensup şairler arasında da Endülüs grubunun benzer bir ihya düşüncesine sahip olduğu, dolayısıyla şiirlerinde aruza bağlı kaldıkları söylenebilir. Bu ikisi dışında kalan ekollere mensup şairler ise şiirlerini, kendilerini

••••••••••

74 Abdüssafâ, "eş-Şî'rü'l-Arabî", s. 16-18.

geçmişin kayıtlarından bağımsız hissederek ritim, âhenk ve hece sayısını, ifade etmek istedikleri mânalara göre bizzat kendileri belirleyip katı bir kafiye düzenine bağlı kalmaksızın nazmetmişlerdir.⁷⁵

Bu yenilik arayışlarında modern şaire Endülüs'ün müveşşah ve zecelleri ilham kaynağı olmuştur. Söz gelimi Bustânî, serbest vezinde yazılmış *İlyada*'yı Arapça'ya müveşşah tarzında çevirmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere Amerika'da yaşayan mehcer şairleri, meramlarını ifade için müveşşah gibi Endülüs'e has şiirlerden hayli istifade etmişlerdir.⁷⁶

Modern dönem şiirinde görülen yenilikler vezinden çok formla alakalıdır. Vezin bağlamındaki yenilikler, klasik dönemdeki anlayışlardan çok da uzaklaşmamıştır. Söz gelimi bu dönemde daha önce görülmedik bir vezin terkip edilmiş değildir. Yeni olan yönler ya müveşşahlarda olduğu gibi bir şiirde birden fazla vezin kullanmak, ya da zecel gibi kafiye ve vezinden bağımsız serbest şiir nazmetmek biçiminde özetlenebilir.

IV. Aruz Literatürü

Halîl b. Ahmed'in aruzu keşfi ve *Kitâbü'l-Arûz*'u yazmasıyla başlayan telif süreci günümüze kadar büyük bir külliyatın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Özellikle bazı eserler, didaktik açıdan fonksiyonel olmaları dolayısıyla çok sayıda şerh ve hâşiyeye konu olmuştur.

Aşağıda aruz ilmi literatürünün toplu bir listesi çıkarılmaya çalışılmıştır. Eserler bir liste halinde takdim edilirken müelliflerin ölüm tarihi esas alınarak eskiden yeniye doğru bir sıralamaya tâbi tutulmuştur. Bir esere ait şerh ve hâşiyeler verilirken tarihlendirmede genel listeye ait değil, benzerleri arasında yapılmış sıralamaya itibar edilmiştir. Benimsenen yöntem aşağıdaki tabloda daha net biçimde görülebilir:

.....

⁷⁵ Abdüssafâ, "eş-Şi'rû'l-Arabî", s. 11-18.

⁷⁶ İsâ, *el-Arûzü'l-Arabî*, s. 236.

Müellif	Ölüm tarihi	Eser
Yazar adı (müellif 1)	545 h.	<i>Kitap 1</i>
Yazar adı (şârih 1.1)	597 h.	<i>Kitap 1'e ait şerh, hâşiye vb.</i>
Yazar adı (şârih 1.2)	616 h.	<i>Kitap 1'e ait şerh, hâşiye vb.</i>
Yazar adı (şârih 1.3)	649 h.	<i>Kitap 1'e ait şerh, hâşiye vb.</i>
Yazar adı (müellif 2)	546 h.	<i>Kitap 2</i>
Yazar adı (müellif 3)	554 h.	<i>Kitap 3</i>
Yazar adı (müellif 4)	578 h.	<i>Kitap 4</i>
Yazar adı (şârih 4.1)	597 h.	<i>Kitap 4'e ait şerh, hâşiye vb.</i>
Yazar adı (şârih 4.2)	616 h.	<i>Kitap 4'e ait şerh, hâşiye vb.</i>
Yazar adı (müellif 5)	583 h.	<i>Kitap 5</i>

A. Arapça Kitaplar Şerh ve Hâşiyeleri

Müellif	Ölüm Tarihi (hicrî)	Eser
Halîl b. Ahmed	175	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Mufaddal ed-Dabbî	178	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Ahfeş el-Evsat, Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade	215	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Ebû Ömer Sâlih b. İshak en-Nahvî el-Basrî el-Cermî	225	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Mâzinî, Ebû Osman Bekir b. Muhammed en-Nahvî	249	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Sâbit b. Ebû Sâbit Saîd el-Kûfî	250	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Bendenîcî, Ebû Bîşr Yemân b. Ebû'l-Yemân el-Bağdâdî	284	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Müberred, Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber el-Ezdî	285	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>

Sâbit b. Kurre el-Harrânî	288	<i>Kitâb fi'l-Arûz</i>
İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali en-Nisâbü'rî	307	<i>Kitâb fi'l-Arûz</i>
Ca'd, Ebû Bekir Muhammed b. Osman b. Müsebbih eş-Şeybânî	311	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Ebû İshak İbrâhim b. Serî b. Sehl ez-Zeccâc	311	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
İbn Tabâtabâ, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed	322	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs	331	<i>Mîzânü's-şî'r ve envâi'l-arûz</i>
İbnü'l-Müneccim Ali b. Abdullah	352	<i>er-Red ale'l-Halîl fi'l-arûz</i>
Dekkâk, Ali b. Ubeydullah b. Ubeyd el-Gaffâr el-Bağdâdî	354	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Vefrâvendî, Yûnus b. Ahmed b. İbrâhim	385'ten önce	<i>el-Vâfi fi ilmi'l-arûz</i>
Sâhib İsmâil b. Abbâd	385	<i>el-İknâ' fi'l-arûz</i>
a.mlf.	385	<i>el-Arûzü'l-kâfi</i>
İbn Cerv, Ubeydullah b. Muhammed el-Esedî	387	<i>el-Muvazzah fi'l-arûz</i>
İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman	392	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
İsmâil b. Hammâd el-Cevherî	393	<i>Kitâbü Arûzi'l-varaka</i>
Muvaffak el-Âmirî, Ebû'l-Ceyş Mucâhid b. Abdullah	406	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Kahendezî, Ali b. Muhammed b. İbrâhim b. Abdullah	420	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Âmidî, Ebû Saîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed	423	<i>Tenkihü'l-belâga fi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Ebü'l-Alâ el-Maarrî, Ahmed b. Abdullah b. Süleyman	449	<i>Miskâlû'n-nazm fi'l-arûz</i>
Ebü Âmir el-Cürcânî, Fazl b. İsmâil et-Temîmî	458'den sonra	<i>Urûku'z-zeheb min eş'âri'l-Arab</i>

İbnü'l-Haddâd, Muhammed b. Ahmed b. Osman	480	<i>Kitâb fi'l-Arûz</i>
Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ali	502	<i>el-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Taberî, Muhyiddin Abdülkâdir b. Yahyâ b. Mûkerrem eş-Şâfi	1033	<i>Keşfü'l-hâfi min kitâbi'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Mürşidî, Abdurrahman b. İsa b. Mürşid el-Ömerî	1037	<i>Şerhu'l-Kâfi fi'l-arûz</i>
İsâmî, Abdûlmelik b. Cemâleddin b. Sadreddin b. İsmüddin el-İsferâyînî	1037	<i>el-Menhelü's-Şâfi ale'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Arîşî, Muhammed b. Ahmed el-Esedî	1295	<i>eş-Şâfi fi şerhi'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Feyyûmî, Abdülber b. Abdülkâdir b. Mahmûd el-Mısırî el-Hanefî	1305	<i>Şerhu'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî	1268	<i>el-Vâfi fi şerhi'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Şevkî el-Mardinî, Ömer b. Muhammed el-Müftî	1272	<i>Şerhu'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Decânî, Hüseyin b. Selîm b. Selâme b. Süleyman	1060	<i>Şerhu'l-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Mardinî, Abdüsselâm b. Seyyid Ömer b. Muhammed el-Hanefî	1071	<i>el-Kavlü'l-vâfi bi-şerhi'l-Kâfi fi'l-arûz</i>
Kavukcuzâde, Muhammed b. Halîl b. İbrâhim	1252	<i>Şerhu'l-Kâfi fi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
İbn Kattâ', Ebû'l-Kâsım Ali b. Ca'fer b. Ali es-Sa'dî	515	<i>el-Arûzü'l-bâri' bi'l-ihisâr ve'l-câmi'</i>
Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî	538	<i>el-Kistâs fi'l-arûz</i>
İzzî, İzzeddin Abdülvehhâb b. İbrâhim ez-Zencânî	655	<i>Tashîhu'l-mikyâs fi tefsîri'l-Kistâs</i>
Cevâlikî, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ebû Tâhir Ahmed b. Hıdır el-Bağdâdî	539	<i>Kitâbü'l-Arûz</i> (Abbâsî halifelerinden el-Muktefi-Billâh için yazılmıştır)
Ebû'l-Ceyş el-Ensârî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Endelüsî	549	<i>Arûzü'l-Endelüsî</i>

Dâvûd el-Mağribî		<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Hatîr b. Muhammed en-Nisâbü'rî		<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Seyyid Şerîf el-Fâsî		<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Kefevî Ahmed b. Muhammed		<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Şümnavî, İbrâhim Hakkı b. Hüseyin		<i>el-Mîzân alâ Arûzi'l-Endelûst</i>
Lârendî, Şemseddin Mahmûd b. Ahmed el-Hanefî	720	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Şerefeddin Dâvûd b. Mahmûd el-Kayserrî	751	<i>Şerhu'l-Arûz li'l-Endelûs</i>
Abdûlmuhsin el-Kayserrî	755	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Celâleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî	864	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i> (Tamamlanamadan müellifi vefat etmiştir)
Alâeddin Çelebi, Alâeddin Ali b. Hüseyin el-Amâsî	875	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Kâsım b. Kutlubogâ el-Hanefî	879	<i>el-Kâft ve ahsenü'l-hüsnâ ve şerhu'l-Endelûsiyye li's-şeyh Kâsım b. Kutlubogâ</i>
Muhibbüddin el-Basravî	879	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Basravî, Muhammed b. Halîl b. Muhammed ed-Dimaşkî	889	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
İlyâs b. İbrâhim es-Sinobî	891	<i>Fethu'n-nukûz fî şerhi'l-arûz</i>
İbnü'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrâhim el-Halebî	971	<i>el-Hadâiku'l-insiyye fî keşfi hakâiki'l-Endelûsiyye</i>
Hicâzî, Muhammed b. es-Seyyid Mûsâ b. Muhammed	1065	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Solakzâde, Halîl b. Muhammed	1095	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûst</i>
Mostârî, Muhammed b. Halîl el-Kâdî el-Hanefî	1099	<i>Fehmü'l-elmaî fî şerhi Arûzi'l-Endelûst</i>

Karsî, Dâvûd b. Muhammed el-Haneî	1169	<i>Şerhu'r-Risâleti'l-Endelüsiyye fi'l-arûz</i>
Râgıb Paşa, Muhammed Râgıb b. Muhammed Şevkî er-Rûmî	1176	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelüsî</i>
Salâhî er-Rûmî, Abdullah b. Abdülazîz er-Rûmî	1197	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelüsî</i>
Yorgancızâde, Ali Hicâbî b. Abdullah el-İzmirî ed-Denizlî	1253	<i>Şerhu Aruzi'l-Endelüsî</i>
Yemli hazâde, Mustafa Kâmil el-Büstânî	1294	<i>Keşfü'l-gumûz fi izâhi muğlakati'l-arûz / Şerhu Arûzi'l-Endelüsü</i>
Ali Sâib es-Sivâsî	1316'dan sonra	<i>Muntazam Kayıtlı Arûz-i Endelüsî</i>
İbnü's-Serrâc, Muhammed b. Saîd eş-Şentemerî	549	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Zebîdî, Muhammed b. Yahyâ b. Ali b. İmrân	555	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
İbnü'l-Kattâ' Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Fadl	558	<i>Arûzu'bn el-Kattâ'</i>
İbn Hamdûn, Muhammed b. Ali b. Hamdûn	564	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Beyhakî, Ali b. Ebü'l-Kâsım Zeyd b. Muhammed	565	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
İbnü'd-Dehhân, Ebû Muhammed Saîd b. Mübârek b. Ali en-Nahvî	569	<i>Dürûs fi'l-arûz</i>
a.mlf.	569	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Râvendî, Fazlullah b. Ali b. Ubeydullah el-Hasenî	571	<i>el-Mücezü'l-kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî	577	<i>el-Makbûz fi'l-arûz</i>
Ebü'l-Feth Osman b. İsâ el-Balîfî	599	<i>Arûzu Ebü'l-Feth</i>
Ecdâbî, İbrâhim b. İsmâil b. Ahmed b. Abdullah	600	<i>Kitâbü'l-Arûz es-sagîr Kitâbü'l-Arûz el-kebîr</i>
Cülyânî, Abdülmün'im b. Ömer b. Abdullah el-Endelüsî	603	<i>Câmiu enmâti's-sâil fi'l-arûz ve'l-hutab ve'r-resâil</i>

Müntecebü'n-nahvî, Ebû'l-Mürcâ Sâlim b. Ahmed b. Sâlim	611	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Şerîşî, Ahmed b. Abdülmü'min b. Mûsâ el-Kaysî	619	<i>Şerhu Arûzi's-sî'r ve ileli'l-kavâfî</i>
Aylânî, Ebû'l-İz el-Muzaffer b. Cemâa b. Ali	623	<i>Muhtasar fi'l-arûz</i>
Ziyâeddin Abdullah b. Muhammed el-Hazrecî	626	<i>er-Râmize fi'l-arûz ve'l-kâfiye / el-Manzûmetü'l-Hazreciyye</i>
Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-İcî eş-Şâfiî	674	<i>Ref'u hicâbi uyûni'l-gâmize an künûzi'l-gâmize</i>
Şerîf el-Endelüsî, Muhammed b. Ahmed es-Sebtî	760	<i>Şerhu'l-Hazreciyye</i>
Tâhir b. Hasan b. Habîb el-Halebî	808	<i>Şerhu'l-Hazreciyye</i>
Muhammed b. Ebû Bekir ed-Demâmînî	828	<i>el-Uyûnü'l-gâmize alâ habâya'r-Râmize</i>
Nüvâcî, Muhammed b. Hasan b. Ali b. Osman, Şemseddin el-Mısırî	859	<i>Şerhu'r-Râmize fi'l-arûz</i>
İznikî, Muhammed b. Kutbeddin Muhammed	885	<i>el-İşârâtü'l-hâize li-şerhi'r-Râmize a'nî arûze'l-Hazreciyye</i>
Basravî, Muhammed b. Halîl b. Muhammed ed-Dimaşkî	889	<i>Fethu'l-vâfî bi-tavzîhi Râmizeti'l-arûz ve'l-kavâfî</i>
Abdurrahman b. Ebû Bekir el-Aynî	893	<i>Şerhu'l-Hazreciyye</i>
a.mlf.	893	<i>Muhtasaru Bedî' Şerhu'l-İcî</i>
Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Belevî	908'den sonra	<i>Şerhu'l-Hazreciyye (Hicrî 908'de tamamlandı.)</i>
Kadı Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî	926	<i>Fethu Rabbi'l-berîyye bi-şerhi'l-Kasîdeti'l-Hazreciyye</i>
Delecî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Osmânî	949	<i>Ref'u hâcibi'l-Uyûni'l-gâmize an künûzi'r-Râmize fî ilmeyi'l-arûz ve'l-kâfiye</i>
Abbâsî, Abdürrahîm b. Abdurrahman b. Ahmed Ebû'l-Feth el-Mısırî	963	<i>Şerhu Kasîdeti'l-Hazreciyye</i>

Vahyîzâde, Muhammed b. Ahmed el-Eznîk		<i>el-İşârâtü'l-hâize li şerhi halli'r-râmize (h. 975'de tamamlandı.)</i>
Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed en-Nâkûsî		<i>Şerhu'l-Hazreciyye</i>
İsâmî, Abdülmelik b. Cemâleddin b. Sadreddin b. İsâmüddin el-İsferâyînî	1037	<i>Şerhu'l-Hazreciyye</i>
Lekhenvî, Allâme Nakşibend b. Atâullah	1126	<i>Şerhu'l-Hazreciyye fi'l-arûz</i>
İbn Mu't, Zeyneddin Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Abdülmu'tî ez-Zevâvî	628	<i>Kitâbü'l-Arûz nazmen</i>
Hüsâmeddin el-Arîkî, Abdullah b. Zeyd b. Mehdî	640	<i>er-Râmize kasîde fi'l-arûz</i>
İbn Hâcib, Ebû Amr Osman b. Ömer el-Mâlikî	646	<i>el-Maksîdû'l-celîl fî ilmi'l-Halîl</i>
Abdüllatîf b. Ali b. İbrâhim		<i>et-Teysîrû'd-dâfi' li'd-dâhiye fî ilmeyi'l-arûz ve'l-kâfiye</i>
Ahmed b. Saîd b. İsmâîl		<i>İzâhu's-sebîl</i>
Meçhul		<i>Şifâü'l-alîl ve sekâü'l-ğalîl</i>
Meçhul		<i>Şerhu'l-Maksîdû'l-celîl fî ilmi'l-Halîl</i>
İbn Vâsıl, Cemâleddin Muhammed b. Sâlim el-Hamevî	697	<i>ed-Dürrü'n-nadîd fî şerhi'l-Kasîd</i>
Hillî, Hüseyin b. Ali b. Dâvûd Takîyyüddin	710	<i>Kurretü ayni'l-Halîl fî şerhi'n-nazmi'l-celîl li'bn Hâcib fi'l-arûz</i>
Muhammed b. Ebû'l-Mehâsin et-Tîbî	715	<i>Şerhu Kasîdeti'bn Hâcib</i>
Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâîl b. el-Melik el-Efdal	732	<i>Şerhu Manzûmeti'bn Hâcib</i>
Ehû'l-Mu'rib, Muhammed b. Muhammed el-Sefaksî	744	<i>Şifâü'l-alîl Şerhu'l-Maksîdû'l-celîl fî ilmi'l-Halîl</i>

a.mlf.	744	<i>el-Mevridü's-sâfî fî arûzi'bn Hâcib ve'l-kavâfî</i>
İbnü't-Türkmânî, Ahmed b. Osman b. İbrâhim b. Mustafa el-Mardîni	744	<i>Şerhu Arûzi'bn Hâcib</i>
Bedreddin el-Hasan b. Kâsım el-Murâdî	749	<i>Şerhu Kasîdeti'bn Hâcib</i>
Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Makarrî	770	<i>Şerhu Arûzi'bn Hâcib</i>
Cemâleddin Abdürrahîm b. Hasan b. Ali el-İsnevî	772	<i>Nihâyetü'r-râgıb fî şerhi Arûzi'bn Hâcib</i>
Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî	855	<i>Maksidü't-tâlib fî şerhi Kasîdeti'bn Hâcib</i>
Solakzâde, Halîl b. Muhammed	1095	<i>Ta'likât alâ Nihâyeti'r-râgıb fî şerhi Arûzi'bn Hâcib</i>
İmâm Hasan b. Muhammed b. Hasan b. Haydar es-Sâgânî	650	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
Hüccetüddin İsâ b. Muallâ b. Mesleme en-Nahvî	650	<i>Tebyînü'l-gumûz fî ilmi'l-arûz</i>
Kasrî, Feth b. Mûsâ b. Hammâd, Necmeddin Ebû'n-Nasr el-Mağribî	663	<i>Manzûme fî ilmi'l-arûz</i>
Hurafî, Ahmed b. Mübârek b. Nevfel el-Hazrecî	664	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah b. Abdullah	672	<i>el-Arûz</i>
Emînüddin Muhammed b. Ali el-Mahallî	673	<i>Urcûze fî'l-Arûz / Şifâü'l-alîl fî ilmi'l-Halîl</i>
Ebherî, Kâdî Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kilî	673	<i>Kâfiyetü'n-nühûd fî mesâili'l-arûz</i>
Sameî, Muhammed b. Hasan ez-Zebîdî el-Yemenî	676	<i>el-Gâye ve'l-emsâl fî'l-arûz</i>
İbn Mâlik, Muhammed b. Cemâleddin Muhammed, Bedreddin en-Nahvî	686	<i>Mukaddime fî'l-arûz / Arûzü'bn Mâlik</i>
Sadreddin Muhammed b. Rükneddin Muhammed es-Sâvî	699	<i>es-Sâviyye fî ilmi'l-arûz</i>

Ebü'l-Meâlî el-Kazvîni	699	<i>ed-Dürretü'l-ferîde fî şerhi'l-Kasîde (Şerhu's-Sâviyye fî ilmi'l-arûz)</i>
Şemseddin Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî	749	<i>Şerhu's-Sâviyye fî ilmi'l-arûz</i>
İbn Rıdvân, Abdullah b. Yûsuf b. Rıdvân	801	<i>el-Kâfî fî ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfî fî şurûhi Arûzi's-Sâvî</i>
Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî	855	<i>Kitâbü'l-Hâvî fî şerhi kasîdeti's-Sâvî</i>
Ubeydullah Abdullah b. Abdülkâfî b. Abdülmecid el-Ubeydî	901	<i>Şerhu's-Sâviyye fî ilmi'l-arûz</i>
a.mlf.	901	<i>el-Kâfî fî ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfî</i>
Necmeddin Saîd b. Muhammed es-Saîdî		<i>Şerhu arûzi's-Sâvî</i>
Ömer b. Abdurrahman b. Ömer el-Arûzî el-Kerhî	699	<i>ed-Dürretü'l-ferîde fî şerhi'l-kasîde</i>
Kuzâî, Muhammed b. Muhammed b. İdrîs b. Mâlik	707	<i>el-Hitâmü'l-mefzûz an hulâsati ilmi'l-arûz</i>
a.mlf.	707	<i>Zühretü't-tarf ve zehrâtü'z-zarf fî basti'l-cümel mine'l-arûzi'l-mühmel</i>
Hillî, Hüseyin b. Ali b. Dâvûd Takıyyüddin	710	<i>İklilü'n-nâcî fî'l-arûz</i>
Semhûdî, Süleyman b. Mûsâ b. Behrâm	736	<i>Urcûze fî'n-nahv</i>
Bârizî, Hibetullah b. Abdürrahîm b. İbrâhim b. Hibetullah el-Hamevî	738	<i>Kitâbü'l-Arûz</i>
İbnü'l-Muhâcir el-Endelüsî, Abdullah b. Muhammed el-Vâdî	739	<i>el-Vecîzetü'l-kâfiye fî'l-arûz ve'l-kâfiye</i>
Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Girnâtî	745	<i>el-Ebyâtü'l-vâfiye fî'l-kâfiye</i>
İbn Basîs el-Yemenî, Ahmed b. Osman b. Ebû Bekir ez-Zebîdî	768	<i>Manzûme fî'l-arûz ve'l-kavâfî</i>

İbn Akîl, Abdullah b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mahmûd	769	<i>el-Müsâid, Şerhu Teshîli'l- fevâid li'l-Esferâyînî</i>
Tâhir b. Hasan b. Habîb el-Halebî	808	<i>Urcûze fi'l-arûz</i>
a.mlf.	808	<i>Nâfiletû'l-arûz</i>
Muhammed b. Ebû Bekir ed- Demâmînî	828	<i>Cevâhirü'l-buhûr fi'l-arûz</i>
a.mlf.	828	<i>Ma'dinü'l-Cevâhir</i>
İbnü'l-Mukrî, İsmâil b. Ebû Bekir b. Abdullah eş-Şercî	837	<i>Unvânü's-şerefi'l-vâfti fi'l-fıkh ve'n-nahv ve'l-arûz ve'l-kavâfti</i>
İbn Arabşah, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim ed- Dimaşkî	854	<i>Celvetü'l-emdâhi'l-cemâliyye ft hulleteyi'l-arûz ve'l- Arabîyye</i>
Bedreddin Mahmûd b. Ahmed el-Aynî	855	<i>Mîzânü'n-nusûs ft ilmi'l-arûz</i>
Nüveyrî, Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed, Kemâleddin Ebû'l-Kâsım el-Kâhirî el-Mâlikî	857	<i>Urcûze fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-arûz ve'l-kavâfti</i>
a.mlf.	857	<i>Şerhu'l-Mukaddimâti'l-kâfiye fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-arûz ve'l-kavâfti</i>
Havâs, Şehâbeddin Ahmed b. Abbâd b. Şuayb Ebû'l-Abbâs es- Sâbî el-Kâhirî	858	<i>el-Kâfti fi'l-arûz ve'l-kavâfti / Mukaddime fi'l-arûz</i>
Burhâneddin İbrâhim b. Ömer el-Bikâî	885	<i>Ref'u'l-lisâm an arâisi'n- nizâm</i>
Felecî, Ahmed b. Abdullah	892	<i>Nazmü'l-Kâfti ft ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfti</i>
a.mlf.	892	<i>Şâfiye Kasîde fi'l-arûz</i>
Mevlâ Ahmed b. İsmâil el-Kûrânî		<i>eş-Şâfiye fi'l-arûz (Hicrî 893'te vefat eden Sultan Mehmed Han için nazmedildi)</i>

Hisnî, Cemâleddin Hüseyin b. Ali b. Abdurrahman	936	<i>eş-Şâfi fi ilmi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Behrân el-Yemenî, Muhammed b. Yahyâ Muhammed b. Ahmed	957	<i>eş-Şâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Takıyyüddin Hüseyin b. Ali el-Hisnî		<i>eş-Şâfi fi ilmi'l-arûz ve'l-kavâfi</i> (Hicrî 956'da yazıldı)
İbnü'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrâhim b. Yûsuf	971	<i>el-Hadâiku'l-ünsiyye fi keşfi'l-hakâiki'l-Endelüsiyye fi'l-arûz</i>
Arûzî, Abdüsselâm b. Ali b. Hüseyin	991'den sonra	<i>Keşfü'l-gumûz fi ilmi'l-arûz</i>
İmam Muhibbüddin Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ahmed b. İmam		<i>Tuhfetü'l-habîbi'l-melhûz fi ilmeyi'l-mizân ve'l-arûz</i> (Hicrî 1000'de tamamlandı)
Hâlidî, Ahmed b. Muhammed b. Yûsuf es-Safedî	1004	<i>Kitâb fi'l-Arûz</i>
Kuûd el-Mâlikî, Ahmed b. Ebû Bekir es-Senefî	1007	<i>el-Mukaddimetü'l-kâfiye fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kâfiye</i>
a.mlf.	1007	<i>Mukaddime fi'z-zihâfât ve'l-ileli'l-arûziyye</i>
Şebrâmellisî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali	1021	<i>er-Recezû'l-mefrûz fi ilmi'l-arûz</i>
Tablâvî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Hüseynî el-Mağribî	1027	<i>Şerhu Te'sisi'l-murûz fi ilmi'l-arûz</i>
İsâmî, Abdûlmelik b. Cemâleddin b. Sadreddin b. İsamüddin el-İsferâyînî	1037	<i>Teshîlü'l-urûz ilâ ilmi'l-arûz</i>
Mürşidî, Abdurrahman b. İsâ b. Mürşid el-Ömerî	1037	<i>Manzûme fi'l-arûz</i>
İbn Cem'an, İbrâhim b. Abdullah b. İbrâhim ez-Zebîdî	1083	<i>Hidâyetü'l-hâir ile'l-fek min ahru'fî'd-devâir fi'l-arûz</i>
Fazl b. Abdullah et-Taberî	1084	<i>et-Tebcîl li-şe'ni fevâidi't-teshîl fi'l-arûz</i>
Menfelûtî, Ahmed b. Muhammed	1118	<i>el-İ'lân bi-niami'llâhi'l-Kerîmi'l-Mennân fi'l-fıkh ve'l-arûz ve'n-nahv ve't-tasrîf ve'l-mantık ve tecvîdi'l-Kur'an</i>
Tavvâkî, Abdürrahîm b. Muhammed ed-Dımaşkî	1123	<i>Nazmu Şerhi Urcûzeti'l-Felibî fi'l-arûz</i>

Begrecî, Kâsım b. Muhammed el-Halebî	1169	<i>Şifâû'l-ilel fi nazmi'z-zihâfât ve'l-ilel fi'l-arûz</i>
Bandırmavî, Ziyâeddin Hamîd b. Şeyh Yûsuf b. Hamîd b. Emrullah	1172	<i>Mühimmâtü'l-Kâfi fi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Râgıb Paşa, Muhammed Râgıb Paşa b. Muhammed Şevkî er-Rûmî	1176	<i>et-Tevfîk ve't-tahkîk fi'l-arûz</i>
Medârî, İbrâhîm b. Mustafa b. İbrâhîm el-Halebî	1190	<i>Hâşiyetü'l-Hülleti's-sâfiye fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kâfiye</i>
Ayderûsî, Abdurrahman b. Seyyid Mustafa b. Şeyh b. Mustafa b. Ali b. Zeynelâbidîn	1192	<i>el-Urûz fi ilmi'l-kâfiye ve'l-arûz</i>
Gümüşhânevî, İbrâhîm b. Seyyid Ya'kûb el-Ârifî	1205	<i>Zehratü'l-arûz</i>
Tahhân Ali b. Abdullah el-Mısırî	1207	<i>Manzûme fi'l-arûz</i>
İsfahânî, Ebû Tâlib b. Hâc Muhammed et-Tebrîzî	1221	<i>el-Kâfi fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kavâfi</i> (Farsça)
İbn Sened, Muhammed b. Sened el-Vâilî	1242	<i>İkdü'l-cîd fi ilmi'l-arûz nazmen ve şerhan</i>
Sâbât el-Basrî, Cevâd Sâbât b. İbrâhîm Sâbât b. Muhammed Sâbât	1250	<i>Enmûzecu's-Sâbâtî fi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Ma'rûf el-Berzencî, Muhammed b. Mustafa b. Ahmed el-Hüseynî	1254	<i>Nazmü'l-arûz</i>
Sem'ûnî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Vağlîsî	1264	<i>İtmâmü üns fi hudûdi'l-Kuds fi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
a.mlf.	1264	<i>Temhîdû'l-urûz ilâ fenni'l-arûz</i>
Nâsîf el-Yâzicî	1287	<i>el-Lâmia fi şerhi'l-cemâa fi'l-arûz</i>
Habîb b. Nâsîf el-Yâzicî	1288	<i>Şerhu Urcûze mutavvele li-ebîhi fi'l-arûz</i>
Demenhûrî, Muhammed b. Muhammed Ebû Âişe	1288	<i>İrşâdû's-sâfi alâ metni'l-Kâfi fi ilmi'l-arûz ve'l-kavâfi</i>
Muhammed Necef el-Meşhedî	1292	<i>Hulâsatü'l-arûz</i>

Muhammed b. Sâdullah el-Muradâbâdî	1293	<i>Muhassalü'l-arûz</i>
Senelizâde, Tâhâ b. Ahmed b. Muhammed Kasım	1300	<i>Manzûme fi'l-arûz</i>
Cornelius van Allen van Dyck	1313	<i>Muhittü'd-dâire fi ilmeyi'l-arûz ve'l-kâfiye</i>
İbn Münîr ed-Dımaşkî	1321	<i>Hâletü'l-arûz fi hükmi's-şî'ri'l-makrûz</i>

B. Arapça Risâleler

Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed b. Sînâ	428	<i>Risâle fi'l-urûşi'l-arûz</i>
Ebû'l-Alâ Ahmed b. Muhammed el-Maarri	449	<i>Risâletü'l -arûz</i>
Nûreddin Abdurrahman b. Ahmed el-Câmî	898	<i>Risâle fi'l-arûz</i>
Karamânî, Süleyman b. Ali	924	<i>Risâle fi'l-arûz</i>
Lem'î, Dervîş Muhammed b. Mahmûd	967	<i>Risâle fi'l-arûz</i>
Mevlânâ Seyfî		<i>Muhtasarü'r-Risâle</i>
Ebû'l-Îz Muzaffer b. İsmâil		<i>Arûzü'l-Câmî</i>
Lem'î el-Bursevî, Muhammed b. Mahmûd b. Osman	977	<i>Risâle fi'l-arûz</i>
İbn Mîmî el-Basrî, Abdülkâdir b. Ahmed b. Ali el-Haneî	1085	<i>Risâle fi'l-arûz</i>
Feyyûmî, Halîl b. İbrâhim	1161	<i>Risâle fi'l-arûz</i>
Medârî, İbrâhim b. Mustafa b. İbrâhim el-Halebî	1190	<i>Risâle fi'l-arûz</i>

C. Türkçe ve Farsça Eserler

Vahîd et-Tebrîzî		<i>el-Muhtasar</i> (Farsça)
Ali b. Hüsameddin el-Amâsî		<i>Risâle fî ilmi'l-arûz</i> (Osmanlıca)
Anonim		<i>es-Sükkerü's-sâfi fi'l-luga ve't-tib ve'l-arûz ve'l-kavâfi</i> (Türkçe)
Abdülhamîd b. Abdurrahman el-Unküdü	763	<i>Silkü'l-cevâhir fi'l-arûz</i> (Farsça)
Sürûrî, Mustafa b. Şa'bân	969	<i>Bahrü'l-maârif</i> (Türkçe)
İsâm el-Üsküdârî, İsâmüddin Mustafa b. Abdullah b. Sâlim el-Üsküdârî	1203	<i>Şerhu Arûzi'l-Endelûsi Tercemesi</i>
Ahmed Sâfi et-Tokadî	1276	<i>Câm-ı Muzaffer Şerhu Risâleti'l-arûz li'l-Câmî</i> (Türkçe)
Vâcid Ali el-Hindî	1305	<i>İrşâdü'l-Hânkânî fi'l-arûz</i> (Farsça)
Hüseyin Tural	-----	<i>Arap Edebiyatında Aruz</i>

D. Tezler

Muammer Sarıkaya	yüksek lisans 1998	<i>Muhsin al-Kayserî'nin "Şarh Aruz al-Andalûsi" Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tercümesi</i>
Ali Hikmet Şah	yüksek lisans 2000	<i>Süleymaniye Kütüphanesi-Laleli Bölümündeki Aruza Dair Yazma Eserler</i>
İhsan Doğru	yüksek lisans 2011	<i>İbn Mukrî'nin Arûz, Nahiv ve Kâfiyeyi Konu Alan "Unvân el-Şeref el-Vâfi" Adlı Eseri</i>
Sevim Özdemir	doktora 2001	<i>Necm el-Din Said b. Muhammed el-Sadî'nin Şerh Aruz el-Savi İsimli El Yazma Eserinin Metin Tenkidi</i>

Bibliyografiya

- Abdüssafâ, Necmeddin el-Hâc, “eş-Şi’rû’l-Arabî ve’tticâhâtü’l-cedîde fî asri’n-nehdati’l-edebiyye”, *Jurnal Nady al-adab*, sy. 2 (2004), s. 11-18.
- Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî târihu’l-Arab kable’l-İslâm*, I-X, y.y., 1413/1993.
- Atîk, Abdülazîz, *İlmü’l-arûz ve’l-kâfiye*, Beyrut: Dârü’n-nehdati’l-Arabiyye, 1987.
- Çetin, Nihad M., “Arûz”, *DİA*, 1991, III, 424-437.
- Demir, Ramazan, “Mukaddime Adlı Eseri Çerçevesinde İbn Hal-dûn’un Dil Teorisi”, *Usûl*, sy. 11 (2009), s. 95-116.
- Düzgün, Osman, *İbn ‘Arabî’nin Muvaşşahaları* (yüksek lisans tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Endelüsî, Ebû’l-Ceyş Abdullah b. Muhammed, *Arûzü’l-Endelüsî*, nşr. Musa Alak, İstanbul 2011.
- Enîs, İbrâhim, *Mûsîka’s-şi’r*, Kahire: Mektebetü’l-Enclû el-Mısriyye, 1952.
- Hakkî, Adnân, *el-Mufasssal fî’l-arûz ve’l-kâfiye ve fûnüni’s-şi’r*, Beyrut: Dârü’r-Reşîd, 1987.
- Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, I-IV, Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmiyye, 2003.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed, *Mîzânü’z-zeheb fî sinâati şî’ri’l-Arab*, nşr. Hüsnî Abdülcelîl Yûsuf, Kahire: Mektebetü’l-âdâb, 1997.
- Heddâre, M. Mustafa, *Dirâsât fî’l-edebi’l-Arabiyyi’l-hadîs*, Beyrut: Dârü’l-ulûmi’l-hadîs, 1990.
- Hizâm, İmrân Abdülkerîm, “Keşfü’l-gumûz an asli mustalahi’l-arûz”, *Mecelletü Câmîati Zî Kâr*, sy. 4 (2010), s. 12.

- İbn Cinnî, *Kitâbü'l-Arûz*, nşr. Ahmed Fevzî el-Hîb, Küveyt: Dârü'l-kalem, 1989.
- İbn Fâris, *Mu'cemü makâyisi'l-luga*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, I-VI, y.y.: Dârü'l-fikr, 1979.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, nşr. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, I-II, Dimaşk: Dâru ya'reb, 2004.
- İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. İhsan Abbas, I-VIII, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-suarâ'*, nşr. ve şerh Ahmed M. Şâkir, I-II, Kahire: Dârü'l-maârif, ts.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr – M. Ahmed Hasbullah – Hâşim M. eş-Şâzilî, I-VI, y.y.: Dârü'l-maârif, ts.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde fî mehasini's-si'r ve âdâbih*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, I-II, Beyrut: Dârü'l-cil, 1981.
- İbn Tabâtabâ, Ebû'l-Hasan, *İyârü's-si'r*, nşr. Abbas Abdüssâtir, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1982.
- İbnü'd-Demâmînî, *el-Uyûnü'l-gâmize alâ habâya'r-Râmize*, nşr. Hassânî Hasan Abdullah, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1415/1994.
- İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr: Bidâyetü kısmi şuarâi's-Şâm şuarâu Dimaşk ve's-suarâi'l-ümerâ' min benî Eyyûb*, nşr. Şükrî Faysal, Dimaşk: Matbûatü Mecmaî'l-lugati'l-Arabiyye, 1968.
- Îsâ, Fevzî Sa'd, *el-Arûzü'l-Arabî ve muhâvelâtü't-tetavvur ve't-tecdid fih*, İskenderiye: Dârü'l-ma'rifeti'l-câmiyye, 1998.
- Kartâcennî, *Minhâcû'l-bülegâ' ve sirâcû'l-üdebâ*, nşr. M. Habîb İbnü'l-Hoca, Tunus: ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-kitâb, 2008.
- Koçak, A. Yaşar, "Endülüs Muvaşşahaları", *Nüşa*, sy. 3 (2001), s. 111-118.
- Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû's-si'r*, nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Mahallî, Muhammed b. Ali, *Şifâü'l-galîl fî ilmi'l-Halîl*, nşr. Şa'bân Salâh, Beyrut: Dârü'l-cil, 1991.

- Mustafa, Mahmûd, *Ehdâ sebîl ilâ ilmeyi'l-Halîl*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1996.
- Nâsîf, Ali en-Necdî, *Târîhu'n-nahv*, Kahire: Dârü'l-maârif, ts.
- Nûdehî, *Manzûmetü'd-dürreti'l-arûziyye*, şerh Şeyh Nûrî eş-Şeyh Bâbâ Ali Karadâgî, Erbil: Mektebetü't-tefsîr, 2004.
- Özdemir, Abdurrahman, *Eski Arap Şiirinin Zirve İsimlerinden Biri Lebîd b. Rabîa el-'Âmirî*, Ankara: Araştırma Yay., 2007.
- Sâib, Ali, *Muntazam Kayıtlı Arûz-i Endelüsî ve Metn-i Kâfî fî ilmi'l-kavâfî*, İstanbul: Arif Efendi Matbaası, 1316.
- Salâh, Cevâd Salâh, *Dirâse takvîmiyye li-menheci'l-arûz li'l-merhale-ti's-sâneviyye fî muhâfazâti Gazze min vicheti nazari muallimi'l-lugati'l-Arabiyye* (yüksek lisans tezi), Câmia İslâmiyye, Gazze, 2009.
- Şevâbike, M. Ali – Enver Ebû Süveylim, *Mu'cemü mustalahâti'l-arûz ve'l-kâfiye*, Amman: Dârü'l-Beşîr, 1991.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûâtî'l-ulûm*, I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1405/1985.
- Tebrîzî Hatîb, *el-Kâfî fî'l-arûz ve'l-kavâfî*, nşr. Hassânî Hasan Abdullah, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1994.
- Toprak, M. Faruk, “Endülüs Şiirine Genel Bir Bakış”, *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXII/1-2 (1988), s. 157-175.
- Vâsıl, Sa'd b. Abdullah, *Mevsûatü'l-arûz ve'l-kâfiye*, <http://elibrary.medi.u.edu.my/books/SDL1337> (02.06.2015).
- Ya'kûb, Emîl Bedî', *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî ilmi'l-arûz ve'l-kâfiye ve fûnûni's-şi'r*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1991.
- Zemahşerî, *el-Kistâs fî ilmi'l-arûz*, nşr. Fahreddin Kabâve, Beyrut: Mektebetü'l-maârif, 1989.
- Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Kahire: Dâru nehdati Mısır li't-tab' ve'n-neşr, ts.

İleri Okuma Önerileri

Atık, Abdülazîz, *İlmü'l-arûz ve'l-kâfiye*, Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, 1987.

Hâşimî, Seyyid Ahmed, *Mizânü'z-zeheb fî sinâati şî'ri'l-Arab*, nşr. Hüsnî Abdülcelîl Yûsuf, Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1997.

Sarıkaya, Muammer, Muhsin al-Kayseri'nin “*Şarh Aruz al-Andalüsi*” Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tercümesi (yüksek lisans tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 1998.

Şevâbike, M. Ali – Enver Ebû Süveylim, *Mu'cemü mustalahâti'l-arûz ve'l-kâfiye*, Amman: Dârü'l-Beşîr, 1991.

Tural, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Aruz*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Üsküdârî, İsmâüddin, *Arûz-ı Endelûsî Şerhi ve Tercemesi*, İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1286.

Ya'kûb, Emîl Bedî', *el-Mu'cemü'l-mufasssal fî ilmi'l-arûz ve'l-kâfiye ve fûnûni's-şî'r*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1991.